

GABRIELA
VESELÁ

ČESKO-NĚMECKÁ LITERÁRNÍ KŘÍŽOVATKA

KAROLINUM

Česko-německá literární křižovatka

Kapitoly k dějinám literatury a překladu

Gabriela Veselá

Recenzovali:

prof. Dr. Václav Bok, CSc.

doc. Dr. Jan Galandauer, DrSc.

Dr. Astrid Winter, TU Dresden

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Praha 2020

Redakce Adéla Petruželková

Jmenný rejstřík sestavily Dita Křišťanová a Lenka Veselá

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2020

© Gabriela Veselá, 2020

ISBN 978-80-246-4129-4

ISBN 978-80-246-4209-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Recenzovali: prof. Dr. Václav Bok, CSc.
doc. Dr. Jan Galandauer, DrSc.
Dr. Astrid Winter, TU Dresden

© Univerzita Karlova, 2020

© Gabriela Veselá, 2020

ISBN 978-80-246-4129-4

ISBN 978-80-246-4209-3 (pdf)

OBSAH

Předmluva	9
<hr/>	
Doba přemyslovská	11
Historická situace. Kolonisté. Německá nářečí. Pražský dvůr. Václav I. Reinmar von Zweter. Přemysl Otakar II. Lyrika. Ulrich von dem Türlin. Ulrich von Etzenbach. Seifried Helblinc. Frauenlob. Václav II. Heinrich von Freiberg. Antologie.	
<hr/>	
Doba lucemburská	26
Historická situace. Heinrich von Mügeln. Dalimilova kronika. Karel IV. Pražská univerzita. Johannes von Neumarkt. Konrad Waldhauser. Johannes von Tepl. Tkadleček.	
<hr/>	
Doba husitská	35
Historická situace. Pražská univerzita. Němečtí husité. Johannes von Lübeck. Husitská tematika.	
<hr/>	
Doba humanismu a reformace	39
Humanismus. Historické pozadí. Hynek z Poděbrad. Clara Hätzlerin. Johannes Butzbach. Reformace. Jednota českobratrská. Michael Weiße. Nicolaus Hermann. Johannes Mathesius. Johann Habermann. Duchovní písně. Paul Spreth. Meistersang. Náboženské hry. Mikuláš Konáč z Hodiškova. Matthaeus Meisner. Clemens Stephani. Knihtisk. Jazykové příručky. Knížky lidového čtení. Dramata. Tobiáš Mouřenín. Hájkova kronika.	
<hr/>	
Doba baroka	52
Pražská univerzita. Dvůr Rudolfa II. Georgius Pontanus von Breitenberg. Niklas Ulenhart. Historická situace. Stavovské povstání. Theobald Hoeck. Sigmund von Birken. Náboženské písně. Bartholomaeus Christelius a další. Martin z Kochemu. Pašijové hry německé a české. Literatura v exilu.	
<hr/>	
Doba osvícenství	63
Historická situace. Josef II. Joseffnské reformy. Židé. Bohemismus. Česká společnost nauk. Pražská univerzita. K. H. Seibt. Nakladatelé. Almanachy. A. G. Meißner. Zábavná četba. Ch. H. Spieß. F. Grillparzer. J. Schiffner. F. A. Pabst.	

J. F. E. Albrecht. Divadlo. G. B. Hancke. Kotce. J. J. Brunian. J. J. Zeberer.
Nostitzovo divadlo. K. Bulla. Další české překlady. K. I. Thám. F. J. Fischer.
W. A. Mozart. Překlady libret. Česko-německé divadlo. Bouda. U Hybernů.
Překlady. J. Perinet. Pohádkové a kouzelné vídeňské hry. Rytířské hry. P. Šedivý.
V. Hafner. V. Thám. V. R. Kramerius. J. N. Komareck. Steinsberg. H. F. Möller.
F. Heimbacher. F. H. Nuth. Streitenfeld. M. Scholz. J. Weidmann. J. Schön.

Doba romantismu

114

Historická situace. J. G. Herder. Muzeum. Bohemismus. B. Bolzano. J. Jungmann.
F. Palacký. Muzejník. Německé divadlo. České divadlo. Překlady libret. Kotzebue.
Lokální frašky. Pohádkové hry. Překlady a lokalizace. J. Chmela. V. K. Klicpera.
Van der Velde. S. K. Macháček. J. N. Štěpánek. Čech a Němec. J. K. Tyl.
J. K. Chmelský. V. Filípek. J. Kaška. K. V. Püner. J. Procházka. Nakladatelé.
E. Raupach a osudová tragédie. Nové divadlo v Růžové ulici. A. Müller.
Němečtí romantikové v Čechách. České látky. Libuše. Boj se Švédy. W. A. Gerle.
Der Kranz. U. D. Horn. J. G. Meinert. J. A. Hanslick. Propagátoři německého romantismu.
V. A. Svoboda. Rukopisy. Kavárny. Ost und West. Ročenka Libussa. A. Klar.
P. A. Klar. K. E. Ebert. A. Meißner. C. J. Hickel. Židé. M. Hartmann. S. Kapper.
L. A. Frankl. J. Frey. F. Bach. J. E. Hilscher. J. J. Polt. K. R. Herloßsohn. A. Stifter.
Ch. Sealsfield.

Rok 1848 a nástup nacionalismu

206

J. G. Herder. Nacionalismus. F. Palacký. Kollár a Šafařík. J. Jungmann. Zánik
bohemismu. Panslavismus. Revoluce. Čeští a němečtí spisovatelé.
F. Palacký a Frankfurt. Slovanský sjezd. Rozpor mezi Čechy a Němci.

Od absolutismu do konce liberální éry

221

Historická situace. Německé divadlo. H. Teweles. České divadlo. J. Malý. J. J. Kolár.
J. N. Nestroy. F. Grillparzer. F. Schiller a jeho výročí. Židé. Golem. L. Kompert.
F. Mauthner. H. Lorm. J. J. David. E. M. Vacano. M. von Ebner-Eschenbach.
B. von Suttner. O. Schubin. A. Hauschnerová.

Období česko-německých národnostních střetů

256

Historická situace. Německé divadlo. Neues deutsches Theater. České divadlo.
Ph. Langmann. Vinohradské divadlo. Národnostní konflikt. Pražská univerzita.
Chuchelská řež. Jazykové spory. Badeniho krize. K. H. Strobl. Antisemitismus.
Spolky. H. Salus. F. Adler. Jung-Prag. P. Leppin. G. Meyrink. R. M. Rilke. C. Hoffmann.
Sionismus. Herder-Vereinigung. Herder-Blätter. Kavárna Arco.

Válečná léta a vznik ČSR

361

Historická situace. Antologie a překladatelské počiny. Vznik ČSR a Washingtonská
deklarace. Ohlas u Němců. Slovenští Němci. Snahy o separaci. Národnosti v ČSR.

**Dvacetiletí demokratické republiky a československá literatura
německého jazyka**

372

Historická situace. Odchody německy píšících spisovatelů do Německa.
Německé divadlo. Kleine Bühne. České divadlo. Schutzverband deutscher Schriftsteller.
Státní ceny. Dietzschmidt. E. Q. Kolbenheyer. H. Watzlik. E. Merker. R. Michel.
Praha versus Sudety. F. Werfel. E. Saudek. M. Brod. O. Baum. F. Kafka. L. Winder.
W. Seidl. H. Ungar. E. Weiß. L. Perutz. E. Sommer. Die Provinz. W. Haas. P. Kornfeld.
H. Natonek. H. Grab. J. Urzidil. E. E. Kisch. F. C. Weiskopf. L. Fürnberg. R. Fuchs.
G. Mannheimer. O. Pick. V. Schwarz.

Poslední roky ve stínu nacistické hrozby

544

Historická situace. Sudety/sudetoněmecký. Hospodářská krize. Insigniáda.
ČSR jako azylová země. Antifašistické noviny a časopisy. Překlady. Pohraničí.
Německé divadlo. Klub českých a německých divadelních pracovníků.
Sudetendeutsche Kulturgemeinschaft. Schutzverband deutscher Schriftsteller.
Herderova cena. J. Mühlberger. Witiko. Sudetští spisovatelé. Ohrožení ČSR.
Mnichov. W. Pleyer. B. Brehm. Likvidace ČSR.

Seznam literatury

570

Archivní materiály

577

Články a recenze v dobovém tisku

582

Jmenný rejstřík

618

Rejstřík nakladatelů (výběr)

648

PŘEDMLUVA

Soužití Čechů a Němců na území dnešní České republiky, které trvalo asi osm století a skončilo krachem, je i dnes žhavým tématem v diskusích historiků, politiků i žurnalistů, a nejen jich. Analyzují se příčiny, proč ztroskotaly pokusy o vyrovnání v rámci habsburské monarchie, hovoří se o zmeškaných příležitostech, zdůrazňují se silné i slabé stránky meziválečného Československa. Specifickou oblastí, do níž se plodná i konfliktní a strastiplná česko-německá symbióza promítala, byla oblast kulturní. Vztah mezi dvěma kulturami je vždy pozoruhodný a zajímavý. Vztah mezi německou a českou kulturou byl od dávných dob velice těsný, snad nejintenzivnější z mezikulturních vztahů v rámci Evropy, ať už vzájemné reakce kultury české a německé byly pozitivní, nebo negativní, uvědomělé, či mimovolné. Předkládaná kniha je pokusem přispět k lepšímu poznání a analýze těchto kulturních a především literárních vztahů. Vznikla v rámci výzkumného záměru MSM 0021620824 a je určena jak studentům translatologie (překladatelství-tlumočnictví), tak i studentům germanistiky, event. i bohemistiky, gymnaziálním učitelům němčiny a případně i dalším zájemcům o danou problematiku. Obsahuje proto citáty české i německé, tituly literárních děl jsou uváděny v originále, geografické názvy (rodiště spisovatelů apod.) česky i německy atd.

Kniha předkládá náčrt dějin německy psané literatury v českých zemích od doby přemyslovské do nacistické okupace ČSR v roce 1939 se zvláštním zřetelem ke zprostředkovatelské a překladatelské činnosti německy píšících autorů, ale především k recepci a ohlasu jejich děl v českém prostředí. Zahrnuje i oblast divadla, kterou řada literárních dějin opomíjí, neboť právě pražský divadelní život byl oblastí, kde byly české a německé kulturní styky velmi výrazné, a zejména v době českého národního obrození sehrály divadelní texty a jejich překlady významnou roli. Klade-li si práce za cíl být i příspěvkem k dějinám překladu, nelze tuto část české překladatelské tvorby pominout. Každá kapitola tak na pozadí historického dění, podstatného pro česko-německé soužití v Čechách a na Moravě, nastiňuje tehdejší repertoár německého a českého divadla v oblasti německé a rakouské dramatiky, popř. zmiňuje některé další kulturní a společenské instituce (např. spolky) a události (např. jubileum Schillerovo či Mozartovo), popř. jejich odraz v literárním životě. V portrétech jednotlivých spisovatelů a básníků zdůrazňuje tu část jejich tvorby, která měla vztah k českým zemím a české kultuře, popř. mapuje

jejich překladatelskou činnost. Podchyceny jsou překlady jejich děl do češtiny a jejich kritické ohlasy v českém tisku (i když nikoli v úplnosti). K dokreslení kulturní atmosféry jsou zařazeny i základní informace o překladatelích, popř. i o profilu nakladatelství, které překlad vydalo. V knize jsou použity i některé materiály ze Státního ústředního archivu v Praze a z Památníku národního písemnictví (viz soupis za textem). Aby materiálově orientovaná práce nebyla přetížena množstvím poznámek, jsou základní odkazy zařazeny přímo do textu. Použitá sekundární literatura (v souladu s názvem Česko-německá literární křižovatka a s důrazem na recepci) převážně z pera českých, resp. československých autorů je tedy uváděna jednak přímo v textu, jednak v Seznamu literatury. Informace doplňuje též přehled archivních materiálů, obsahujících většinou neznámé a dosud nepublikované údaje. Připojený seznam článků a recenzí z dobového tisku českého, německého a rakouského dokresluje recepci a ohlasy děl příslušných spisovatelů, a to často neznámé a v odborné literatuře neuváděné (i když ve výběru, nikoli v úplnosti). K lepší orientaci má čtenáři napomoci též jmenný rejstřík. Data narození a úmrtí spisovatelů, překladatelů, popř. i dalších osobností kulturního života byla přesunuta do jmenného rejstříku, v textu jsou uvedena pouze tam, kde se to zdá být účelné, nebo u osob, jejichž jména do rejstříku nebyla zahrnuta. Rukopis byl dokončen v roce 2008. Doplněna byla pouze data úmrtí u osobností, které zemřely později.

V citacích v textu nezasahujeme do pravopisu, a to ani u vlastních jmen. V seznamu literatury u dobových článků nerozepisujeme křestní jména a v autentické (nepřechýlené) podobě tato jména figurují také ve jmenném rejstříku.

Za cenné připomínky děkuji oběma recenzentům, panu prof. dr. Václavu Bokovi, CSc., a panu doc. dr. Janu Galandauerovi, DrSc. Panu prof. Bokovi náleží rovněž vřelý dík za podstatné doplňky ke kapitolám o středověku, humanismu, reformaci a baroku. Paní dr. Astrid Winterové jsem vděčna za vypracování posudku pro Česko-německý fond budoucnosti, který vydání této knihy podpořil. Panu dr. bc. Tomáši Svobodovi, Ph.D., děkuji za účinnou pomoc při jednání s nakladatelstvím o vydání knihy.

DOBA PŘEMYSLOVSKÁ

Slovesná tradice v českých zemích v jazyce německém, staroslověnském, latinském a hebrejském sahá kamsi do 9. století. Doložena je však teprve pozdějšími písemnostmi a svědectvími v historických pramenech, leckdy i spornými.

Od 9. století přicházeli do Čech mniši jako misionáři, nejčastěji z Bavorska nebo z dnešního rakouského Podunají. Ačkoli již v roce 845 došlo v bavorském Řezně (Regensburg) k pokřtění 14 knížat z Čech, natrvalo zakotvilo křesťanství v Čechách díky misii Cyrila (Konstantina) a Metoděje, která přišla roku 863 na Velkou Moravu a používala jako liturgický jazyk staroslověštinu. V důsledku vojenské a politické převahy Velké Moravy se dal pokřtít první historicky doložený Přemyslovec, kníže Bořivoj, snad roku 883 sv. Metodějem († 885). Se slábnoucím postavením Velké Moravy (která se nakonec v letech 906–907 zhroutila pod nájezdem Maďarů) se Čechy nábožensky orientovaly na západ. Česká kmenová knížata v čele se Spytihněvem, synem vládnoucího Bořivoje, uznala roku 895 v bavorském Řezně závislost na východofranckém králi Arnulfovi a Čechy duchovně podřídila řezenskému biskupství. Tím položila základ pro začlenění českého území do západoevropského civilizačního okruhu.

Nositeli latinské vzdělanosti byli kněží a mniši, kteří do Čech přicházeli z německých oblastí – pravděpodobně nejvíce z Bavorska, Rakouska, Švábska a Saska. Roku 973 bylo založeno a roku 975 obsazeno pražské biskupství, které bylo podřízeno arcibiskupství v Mohuči (Mainz) až do roku 1344, kdy bylo povýšeno na arcibiskupství. Prvním pražským biskupem se v letech 973–982 stal saský mnich Thietmar (Dietmar, Dětmar). Historik **Kosmas** (Cosmas, asi 1045–1125), kanovník a od roku 1120 děkan pražské svatovítské kapituly, Čech, který své vzdělání dovršil studiem v zahraničí, především v Lutychu (Liège v dnešní Belgii), v latinsky psané české kronice *Chronica Boemorum* (sepsána v letech 1119–25) uvádí, že tento první pražský biskup byl v Praze uvítán knížetem a předáky zpěvem: *Christe keinado. Kyrie eleison, und die halicgen alle helfuent unse*, zatímco prostý lid volal „Krlěšu“. To dokládá, že v Čechách již v 10. století byly známy německé texty duchovních písní. Druhým pražským biskupem se stal Slavníkovec Vojtěch († 997), který získal vzdělání v Magdeburku, patřil k předním vzdělancům tehdejší Evropy a pěstoval styky s německým císařem Ottou III. (983–1002). Kosmas, který sám vyučoval v pražské

klášterní škole církevní hudbě, uvádí, že Vojtěch přinesl z Německa do Prahy řadu liturgických písní, tj. latinských.

Nejstarší klášter na české půdě, klášter benediktinek u baziliky sv. Jiří na Pražském hradě, který založila roku 973 po návratu z Říma kněžna Mlada, sestra Boleslava II., byl určen pro výchovu mladých Přemysloven. Nejstarším mužským klášterem se stal klášter benediktinských mnichů v Břevnově, založený roku 992 nebo 993. Tam si sv. Vojtěch přivedl řeholní bratry z italského San Alessia, ale i z bavorského Řezna. Podle data vzniku byl třetím klášterem mužský klášter na Ostrově u Davle (Dawle), založený asi roku 999. Tyto kláštery i další klášter v Rajhradě (Raigern, zal. 1048) osadili benediktini, kteří většinou přicházeli z Německa. Církev se tak stala prvním zprostředkovatelem německé kultury v českých zemích. Benediktinským klášterem byl i klášter v Sázavě (Sazau), založený patrně roku 1032, se slovanskou bohoslužbou, která se zde udržela až do roku 1097, kdy byli mniši vypuzeni a nahrazeni benediktiny (patrně německými), kteří zde zavedli bohoslužby v latině. Proti vlivu německých duchovních v Čechách 11. století a počátku 12. století se například obracel již citovaný pražský kanovník Kosmas ve své kronice, zahrnující události až do roku 1125, tj. do data autorova úmrtí. Píše o česko-německých rivalitách a ukazuje mocenské spory knížat v Čechách i rozháranost českého státu, která je jejich důsledkem. U Kosmase však lze najít i jakési rané zemské vlastenectví, v jehož duchu se obrací proti cizákům, Němcům a Polákům, kteří ohrožují přemyslovský stát.

Česká přemyslovská knížata často přiváděla do země jako své manželky německé princezny z rodu Babenberků, Wittelsbachů nebo Štaufů. Ty braly s sebou do Prahy svou družinu, přinášely zvláštnosti západního životního stylu a udržovaly si kolem sebe německé prostředí. Na pražský dvůr tak působily západní vlivy. Německé šlechtičny ovlivňovaly i kulturní a společenské dění. Kupříkladu z podnětu německé knížecí dcery Judity Durynské vznikl ve 12. století v Praze proslulý kamenný most přes Vltavu, tzv. Juditin most. Stavba z červeného pískovce, trochu severněji od pozdějšího Karlova mostu, byla zřejmě inspirována dunajským mostem v Řezně a dokončena roku 1172.

Nejpozději v 11. století vznikla v Praze na pravém břehu Vltavy, pravděpodobně v těsném sousedství židovských obchodníků v okolí kostela sv. Petra Na Poříčí, také stála obec německých kupců. Ti dostali od panovníka právo založit si vlastní obec a žít v ní podle svých práv a zvyklostí. Privilegium knížete Soběslava II. vydané někdy mezi léty 1174–1178 pro pražské Němce, což byli převážně kupci, zaručovalo Němcům ve sporech stejné postavení jako Čechům.

Tak byla připravena půda pro **osidlování českých zemí německými kolonisty**, které započalo ve 12. století a pokračovalo ve 13. století, kdy proběhla velká kolonizační vlna. Krátce po roce 1200 povolal Přemysl Otakar I.

do Prahy řád Německých rytířů. Jeho komenda se usídlila Na Poříčí při kostelu sv. Petra. Mladšími církevními řády, vzniklými ve Francii reformováním benediktinů, byli premonstráti a cisterciáci. Oba řády sehrály významnou roli při kolonizaci dosud neosídlených lesnatých oblastí. Premonstráti měli své první kláštery v Čechách na Strahově (zal. 1140), v Želivi (Seelau, zal. 1149) a na Moravě v Hradisku (Hradisch) u Olomouce (zal. 1151). Do nejstaršího ženského premonstrátského kláštera v Doksanech (Doxan), založeného roku 1144 nebo 1145, přišly jeptišky až z vlámského Dunwaldu. Nejstaršími cisterciáckými kláštery byly Sedlec (Sedletz) u Kutné Hory (zal. 1142–1143), Plasy (Plaß) a Nepomuk (oba založeny v letech 1144–1145), z mladších významných klášterů to byl Osek (Ossek, zal. 1198), Vyšší Brod (Hohenfurth, zal. 1259), Zlatá Koruna (Goldenkron, zal. 1263) a Zbraslav (Königsaal, zal. 1292). Oba řády, zvláště cisterciáci, měly pevnou organizaci mateřských a dceřiných klášterů. Protože pro téměř všechny cisterciácké kláštery Čech a Moravy měly mateřské kláštery v Německu nebo v Rakousku, nechtěly dlouho přijímat domácí novice a udržely si německý ráz.

Pro tzv. vnitřní kolonizaci, která začala ve 12. století, Přemyslovci, kláštery i jednotliví feudálové povolávali do země kolonisty převážně z jihoněmeckých a středoněmeckých oblastí, a ti se usazovali jako řemeslníci a horníci především v okrajových oblastech Čech a Moravy, ale i v nitru země, kde se utvářely jazykové ostrovy. Nová německá sídla vznikala hlavně na dosud neobydlených územích, ale tam, kde stálo kolonizaci v cestě starší české osídlení, bylo bez okolků zlikvidováno. Tak například Přemysl Otakar II., který německou kolonizaci podporoval, dal na jaře 1257 vypudit české obyvatele z pražského Menšího Města (tj. pozdější Malé Strany), aby tam mohl usadit německé kolonisty. Na protějším břehu Vltavy bylo Staré Město, jehož součástí bylo i Židovské Město, kde se židovské rodiny usazovaly asi koncem 10. a počátkem 11. století, a novější německá osada založená kolem roku 1235 v okolí kostela sv. Havla. S podporou panovníka dostaly v Menším Městě a v okolí Hradu významný pozemkový majetek v druhé polovině 12. století nově příchozí řády – premonstráti a johanité. V souvislosti s kolonizací se vytvořila v Čechách i na Moravě síť královských měst, která měla zvláštní privilegia a z nichž se vyvinula významná centra řemesel a obchodu. Tato města byla většinou národnostně smíšená (s výjimkou horních měst, jako byla Jihlava/Iglau, Německý Brod / Deutsch Brod a Kutná Hora / Kuttenberg, která byla zcela nebo téměř zcela německá) a jejich správa byla v rukou německého patriciátu. Královská správa poskytovala zdroj příjmů i oporu vůči odbojně šlechtě. Němčina tak získala ve 13. století na našem území větší význam.

Kolonisté přicházeli z nejrůznějších německých území a jejich různý původ vytvořil předpoklady pro **nářeční členění němčiny v Čechách a na Moravě**. Do severních Čech a na severní Moravu přišli kolonisté hlavně

z Horních a Dolních Franků. Jihlavsko osídlili Němci ze severního Bavorska a z Horního Saska. Do severních Čech se přistěhovali osídlenci z Harcu, Duryňska a saského Krušnohoří. Do oblasti Děčína (Tetschen) proudili hlavně Němci z oblasti Drážďan a Míšně, do oblasti Rumburka (Rumburg) z Horní Lužice a Žitavy (Zittau). Do Slezska se dostali přes Lužici středoněmečtí osadníci a na jižní Moravě se usadili kolonisté z Horních a Dolních Rakous. Německé osídlení v českých zemích tak vykazovalo směsici řady německých kmenů a dialektů. V jižní části okrajových území Čech a Moravy (jižní Čechy - Jindřichův Hradec / Neuhaus, Nová Bystřice / Neubistritz, jižní a částečně střední část Šumavy, jazykový ostrov u (Českých) Budějovic / Budweis, jižní Morava - Brno/Brünn, Vyškov/Wischau) se mluvilo středobavorským nářečím (mittelbairisch). Západní Čechy od Doupova (Duppau) k Železné Rudě (Eisenstein) a Chebsko (Egerland, kolonizované ve 12. a 13. století na pokyn bavorských panovníků, jako autonomní území se stalo součástí Koruny české až roku 1322, kdy je získal Jan Lucemburský) hovořilo severobavorským nářečím (nordbairisch) s přimíseninou východofranckých prvků (ostfränkisch). Severozápadní Čechy (oblast Doupov, Kraslice/Graslitz, Most/Brüx) užívaly chebské nářečí (egerländisch) s přimísenými saskými elementy (sächsisch). Severní Čechy od Mostu po Českou Lípu (Böhmisch Leipa) mluvily hornosaským dialektem (obersächsisch). Východní Čechy (Vrchlabí/Hohenelbe, Broumov/Braunau, Orlické hory / Adlergebirge) měly dialekt slezský (schlesisch). Na severní Moravě, v oblasti Opavy (Troppau), Jeseníku (Freiwaldau) a Šumperka (Mährisch Schönberg) byl rovněž základem dialekt slezský (schlesisch). Jazykové ostrovy měly buď bavorský základ se saskými či slezskými elementy (Jihlava/Iglau, ostrovy jižně od Brna a u Olomouce/Olmütz, Německý, dnes Havlíčkův Brod / Deutsch Brod), nebo slezský základ s franckými elementy (Kravařsko/Kuhländchen). Silně jazykově členitý byl ostrov, který tvořilo Hřebečsko (Schönhengst) - Landškroun (Landskron), Moravská Třebová (Mährisch Trübau), Svitavy (Zwittau). Měl francký základ a slezské a bavorské elementy (uvádí se, že tu existovalo celkem sedm různých nářečních okrsků). Kolonizace vrcholila ve 13. století a doznívala v první polovině 14. století.

Protože nositelem kultury byla po dlouhou dobu **šlechta a duchovenstvo**, byla němčina důležitým jazykem. Znalosti němčiny můžeme předpokládat od počátku 13. století v královské rodině kvůli příbuzenským vztahům ke knížecím rodům i v některých rodech vysoké šlechty v pohraničních oblastech země (hlavně na jihu a na severu Čech), které rovněž byly spřízněny s vysokou šlechtou z Bavorska, Rakouska a Saska. Na panovnickém dvoře se němčina užívalo (vedle latiny) při diplomatických jednáních. Lze se domnívat, že němčinu ovládali i někteří další šlechtici v okruhu královského dvora. Situace se začala výrazněji měnit po vymření Přemyslovců (1306), kdy

se českými panovníky stávali cizinci, z nichž s konečnou platností získal české království Jan Lucemburský (1310–1346). *Zbraslavská kronika*, široce pojaté pojednání zapojující České království do kontextu vývoje ve střední Evropě, dokládá, že kolem roku 1334 se užívalo němčiny téměř ve všech městech království a před králem běžněji než češtiny.

Ve druhé třetině 13. století byl pražský dvůr snad nejskvělejší ve střední Evropě a mohl se pyšnit bohatou nádherou životního stylu i vysokou úrovní dvorských mravů, zvyklostí a kultury. Přítomnost Němců na pražském dvoře a v řadách církevní hierarchie upoutávala četné německé básníky. Zatímco jinde už byla dvorská poezie na ústupu, pražský dvůr se od roku 1240 stával pozdním centrem rytířského básnictví.

Václav I. (vládl 1230–1253) se oženil s Kunhutou (Kunigunde), dcerou krále Filipa Švábského ze vznešeného německého rodu Hohenštaufů. Tím zesílil německý vliv na pražský dvůr, kde pobývali královniny dvorní dámy, němečtí klerikové i němečtí básníci. Václav I. se stal mecenášem umění, pořádal okázalé slavnosti a turnaje a součástí jeho kulturní politiky se stala i podpora minnesangu. Na jeho dvůr přišel slepý německý básník původem zřejmě z Porýní **Reinmar von Zweter** (kolem 1200 – před 1260). Žil v Rakousku a už před příchodem do Prahy dosáhl uznání na duryňském a vídeňském dvoře. Reinmar přišel do Prahy snad v roce 1234 a pobýval tu podle různých pramenů čtyři až šest let (1234–1241 nebo 1237–1241). Byl velmi plodným básníkem dobré umělecké úrovně. Psal jednak milostnou lyriku (Minnesang), jednak – a to ve větší míře – úvahovou, reflexivní lyriku (Spruch), v níž významné místo zaujímá oslava různých knížat a panovníků a propagace jejich politických cílů. Co se týče umělecké úrovně této politické lyriky, která se v německých zemích ve 13. století značně rozvinula, je Reinmar oceňován jako její nejlepší představitel a pokračovatel Walthera von der Vogelweide (kolem 1170 – kolem 1230). Českého panovníka oslavuje v básni začínající verši: „Von Rîne sô bin ich geborn, in Osterrîche erwachsen, Bêheim han ich mir erkorn...“ („Narodil jsem se u Rýna, / rost v Rakousích, však Čechy vlast má jediná“ – přel. Petr Kopta, 1927–1983), kde si však také stěžuje, že v Čechách vyjma krále nenachází pro své umění pochopení. Vedle významné politické lyriky psal i básně milostné, moralizující a náboženské (celkem více než 300 básní). Znepokojoval ho rozklad rytířských řádů, odsuzoval hazardní hry, nadměrné pití a nový brutální styl rytířských turnajů, zdůrazňoval uměřenost a „milte“ (což v tehdejší němčině označovalo štědrost), která má být hlavní ctností králů a rytířů. Byl prvním německým básníkem na českém dvoře.

Václav I. byl otevřený kulturním podnětům přicházejícím z Říše římské. V tomto prostředí vyrůstal i **Přemysl Otakar II.**, syn Kunhuty z rodu Hohenštaufů (vládl 1253–1278). I on byl zřejmě vychován tak, aby zvládl dle tehdejších představ náležitě rytířské dovednosti – kromě jízdy na koni a střelby také hrát šachy, tančit, skládat básně a přednášet je za doprovodu hudebního

nástroje. Po nástupu na trůn pokračoval v tradici dvorské pompy a obřadů, jak je zavedl jeho otec. Přemysl Otakar II. se z politických důvodů oženil s dědičkou rakouských zemí Markétou Babenberskou. Když mu však nedala dědice, manželství bylo zrušeno a Přemysl Otakar uzavřel sňatek s krásnou a bohatou uherskou princeznou Kunhutou. Pokračoval v kolonizaci a obdělávání nové půdy a za jeho vlády přišel značný počet německých řemeslníků, zemědělců a kupců, kteří na pozvání klášterů, šlechticů a krále měli kultivat půdu a zakládat nová města.

Přemysl Otakar II. byl mecenášem dvorské kultury a pražský dvůr byl i za jeho vlády významným kulturním centrem. Literatura měla zvýšit jeho panovnický lesk a odůvodnit jeho vladařské nároky, a tak na pražském dvoře, stejně jako za jeho otce Václava I., žili další němečtí básníci.

(Meister) Sigehêr, původem patrně z jižního Německa, autor řady politických básní, pobýval na pražském dvoře zřejmě několik let. Do Prahy přišel před rokem 1252 a odešel nejpozději roku 1256. V básních oslavil bohatství, moc, moudrost a štědrost Václava I. i rytířské ctnosti Přemysla Otakara II. Toho srovnával ve svých verších se vznešeným Alexandrem Velikým a doprovázel ho i na křižáckém tažení proti Prusům (v letech 1254/55).

Friedrich von Sunburg (též **Sonnenburg**, **Suonenburg**), pocházející z Tyrolska, dostal přízvisko podle jihotyrolského kláštera Sonnenburg u Brixenu. Navštěvoval různé knížecí dvory, např. v Bavorsku a v Duryňsku, a psal náboženskou a politickou lyriku. Možná, že navštívil Prahu už v roce 1250 a později doprovázel Přemysla Otakara II. na tažení do Uher v roce 1271 a oslavil jeho vítězství. Někteří badatelé ho považují za autora tří písní obsažených ve sbírce *Die Manessische Liederhandschrift*, nadepsaných „Kunic Wenzel von Behaim“.

Nový lyrický styl vídeňského dvora, parodující klasický minnesang, reprezentoval **Tannhäuser** (asi 1205 – asi 1270). Není vyloučeno, že navštívil Prahu a vylíčil ji jako město u řeky Woltach (Vltavy). I Tannhäuser zmínil Přemysla Otakara II. v lejchu (tj. v rozsáhlejší básni s měnícími se rytmy) „Ich muoz klagen“: „Fride und reht ist uz gesant / von im uf sine straze / der junge künece uz Beheimlant / der lebt in künege maze.“

Za Přemysla Otakara II. možná navštívil pražský dvůr německý epik **Ulrich von dem Türlîn**. Starší badatelé předpokládali, že pocházel z měšťanských poměrů z města Sankt Veit v Korutansku, zprávy o něm v historických pramenech chybí, jeho jméno je známé z akrostichu v jednom počátečním oddíle eposu *Willehalm*. Své hlavní dílo, epos *Willehalm* (pro něj současná germanistika razí název *Arabel*), věnoval králi Přemyslu Otakarovi II. Skladba vznikla někdy mezi léty 1261–1269 snad v Čechách a byla reakcí na stejnojmenný epos od Wolframa von Eschenbach (kolem 1170 – kolem 1220). Ulrich napsal předhistorii k Wolframově eposu o provensálském markraběti Vilému Oranžském a jeho bojích s Araby, pro kterou zřejmě nepoužil žádný fran-

couzský pramen. Předpokládá se, že celý děj zrekonstruoval z Wolframových zmínek, náznaků a odkazů na předhistorii bitvy alicantské. Ulrich von dem Türlín líčí rytířskou výchovu a hrdinské činy Willehalma, nejstaršího syna hraběte Heinricha z Naribonu. Willehalm se osvědčí v boji proti pohanům na Pyrenejském poloostrově a po smrti císaře Karla zajistí jeho synu Ludvíkovi následnictví. Dostane se však do pohanského zajetí, ale pomůže mu láska k ženě pohanského vévody Tibalta Arabele. Společně uprchnou do Provence. Arabelu pokřtí papež Leo jménem Gyburg a poté se slaví svatba. Tím většina zachovaných rukopisů končí. Ulrich se snaží napodobit vysoce ceněný styl Wolframův, samostatně však vykresluje detaily dvorského života i milostnou zápletku.

Díky stálé podpoře ze strany králů vzniklo v Praze nejen centrum středověké německé lyriky, ale i centrum epického básnictví. Pražské dvorské básnictví zůstalo poplatné tradicím vrcholné středohornoněmecké literatury a dále rozvíjelo prvky děl svých vzorů Wolframa von Eschenbach a Gottfrieda von Straßburg (druhá polovina 12. století – zemřel kolem 1215). Profiloval se tu první německy píšící dvorský básník původem snad z Čech **Ulrich von Etzenbach**. Ten považoval za svůj velký vzor vedle Wolframa von Eschenbach Ulricha von dem Türlín. Ulrich von Etzenbach se sám zmiňuje o tom, že jeho kolébka stála „v zemi lva“. Narodil se možná v severních Čechách (básní o dobrém vínu, které pil u svého přítele v Litoměřicích). Než získal vážené postavení dvorního básníka posledních Přemyslovců – Přemysla Otakara II. a Václava II. –, dostalo se mu asi duchovního vzdělání (do svých skladeb vkládá modlitby, náboženské odkazy apod.). Na pražském dvoře pobýval od začátku sedmdesátých let 13. století přibližně třicet let. Z pověření Přemysla Otakara II. začal psát asi roku 1271 velký epos *Alexander* (28 000 veršů), své hlavní dílo, ale za panovníkova života je nedokončil. Dopsal je až koncem osmdesátých let a věnoval je asi roku 1286 Václavovi II. Měl dobrou znalost latiny a značné vědomosti o svých literárních předchůdcích i současnících. Je prvním německy píšícím autorem, který se zmiňuje o Homérovi. Ulrich postupoval podle latinské předlohy – eposu v hexametrech Gualtera Castellionského (Gautier de Châtillon, kolem 1135 – kolem 1200), snad mu komentovanou verzi tohoto díla poskytl salcburský arcibiskup. Text rozšířil, silně zdůraznil dvorské rytířské rysy, a to jak líčením slavností, hostin a soubojů, tak i zapojením milostných motivů. *Alexander* propadne kouzlu královny Candacis, již neodolá ani slavný učenec (v jedné verzi eposu Aristoteles). Ulrich rozvinul válečné epizody a hrdinu vykreslil jako příkladného rytíře, ideálního vládce i milovníka. Jeho *Alexander* není dobyvatel světa posedlý velikášstvím a krvavý násilník, ale především nástroj boží. I český král Přemysl Otakar II. se považoval za vyvolence, a srovnání s Alexandrem Velikým, které bylo současníkům jasné, mu zřejmě nebylo proti mysli. *Alexander* má ve značce stříbrné lvy na červeném poli. V závěru však obraz dobyvatele dostane

i negativní rysy – Alexander ve své pýše a „unmâze“ (nedostatku uměřenosti) otrásá řádem přírody, připoutá se k orlům, kteří ho vynesou nad mraky, a postaví si potápěčský zvon, s nímž se ponoří do mořských hlubin a pozoruje tam neobvyklé živočichy. Tak vlastně revoltuje proti Bohu. Doba vzniku eposu se odhaduje na léta 1271–1285. Ulrichova skladba byla snad dvakrát přepracována, jedna z redakcí vznikla v Jindřichově Hradci (Neuhaus) patrně po roce 1300 a je věnována Oldřichovi z Hradce (Ulrich von Neuhaus). O oblíbě eposu svědčí značný počet dochovaných rukopisů.

Epos Ulricha von Etzenbach byl asi jedním z podnětů ke vzniku staročeské básně o Alexandru Velikém. Podobně jako německá skladba, i česká *Alexandreida* (kolem 1300, z odhadovaných 8500 veršů se dochovalo 3450) spočívá především na latinské *Alexandreidě* Gualtera Castellionského, český autor si však pravděpodobně vypomáhal Ulrichovými parafrázemi a některé detaily a motivy od něj převzal. V české básni – na rozdíl od Ulrichovy skladby – chybí motiv a teorie dvorské lásky a služby dámě. Stylistický ráz Ulrichova textu se v české skladbě neobráží. Titulní hrdina je ale rovněž pojat jako vzor rytíře-panovníka, současně však i jako výstraha pro šlechtické vladaře na sklonku přemyslovské doby. Sdružené rýmované osmislabičné verše přerušují úsečná trojverší, která shrnují morální ponaučení, epické vyprávění střídají meditační pasáže. Do antické látky pronikají narážky na aktuální poměry v Čechách a na konkrétní události 13. a 14. století (např. na výpravu do Litvy a Prus), volání po silném králi, ale i výpady proti sílícímu vlivu německého měšťanstva. Leckteré dobové narážky lze vztáhnout jak na devadesátá léta 13. století, tak na dobu bezvlády po zavraždění Václava III. (1306–1310), a dokonce i na první léta vlády Jana Lucemburského (1310–1346). Časové určení vzniku básně je proto obtížné a je nevyřešenou otázkou literárních dějin. Vztahu mezi českou a německou *Alexandreidou* se věnovali zejména brněnský germanista Leopold Zatočil, nověji pak plzeňský bohemista Miloslav Šváb. Pozornost této otázce věnoval i pražský jazykovědec a literární historik Pavel Trost.

Později Ulrich von Etzenbach napsal ještě dvorskou románovou legendu *Wilhelm von Wenden* (vznikla asi v letech 1289–1292, 8358 veršů, je dochována ve dvou rukopisech). Jako literární dílo bývá hodnocena výše než *Alexander*. Zda autor použil nějaký francouzský nebo latinský pramen, nebo zda spíše fabuloval zcela samostatně, se nedá jasně dokázat. Sám Ulrich uvádí, že předlohu mu poslal do Čech jeden dominikánský mnich ze slovanské země (Wendenland; Wenden tj. Vendové, Veneti – označení slovanských kmenů na východě) a zprostředkoval mu ji „Heinrich de Walch“, tj. pravděpodobně vedoucí pražské dvorní kanceláře Henricus Italicus (Jindřich Vlach, † 1310). Někteří badatelé jsou toho názoru, že Ulrich použil jako pramen francouzské dílo *Guillaume d'Angleterre* Chrétiena de Troyes, avšak téma zpracoval velmi volně. Ulrichovo dílo je věnováno českému králi Václavovi II. a jeho ženě Gutě (česky Jitka), dceři krále Rudolfa Habsburského, a obsahuje četné narážky

na osudy Václava II. a jeho otce. Vzniklo v časovém rozpětí mezi Gutiným příchodem do Prahy (roku 1287) a její smrtí (roku 1297). Je politickou propagací Václavovy budoucí vlády snad nad Korutany nebo nad Slezskem. Tématem jsou pestré osudy panovnického páru a jeho dětí, a především obrácení knížete a jeho manželky Bene (tj. latinská obdoba něm. jména Guote tj. Guta) na křesťanskou víru. Pohanský vévoda Wilhelm von Wenden se ožení s knížecí dcerou Bene. Jednoho dne uzří křesťanské poutníky, dozví se od nich o Kristovi a zatouží stát se křesťanem. Vydá se tajně se svou těhotnou ženou do Svaté země. Po cestě se narodí dva chlapci (Guta roku 1289 porodila dvojčata). Wilhelm děti prodá křesťanským obchodníkům, ženě tvrdí, že je odevzdal kojné, a protože Bene nemá sil k další cestě, opustí ji a sám putuje do Jeruzaléma, kde se dá pokřtít a vyznamená se v boji proti pohanům. Země, kde zanechal svou ženu Bene, je rozpolcena vnitřními rozbroji a moudrá Bene je zvolena její panovnicí. Dvojčata vyrůstají odděleně, vypějí sice u svých pěstounů v pracovitě a ctnostně mladíky, náhodně se však sejdou ve Skandinávii a společně začnou pátrat po svém původu, přičemž upadnou do takové bídy, že se musí živit loupením. Založí v lese loupežnickou bandu a ta řádí v zemi, kde vládne jejich matka. Wilhelm se po čtyřiaadvaceti letech vrací v šatě poutníka z Jeruzaléma a dostane se do města, kde vládne Bene. Ta ho přátelsky přijme, ale nepozná ho a nechá se poučit o křesťanské víře. Aby Wilhelm ochránil město před nebezpečím, vydá se na výpravu proti loupežníkům. Poznává v nich své syny, domluví jim a zajistí jim milost u panovnice. Když Wilhelm a oba synové vyprávějí své příběhy, poznají se i manželé. Wilhelm pak obrátí Bene i její zemi na křesťanství a ujme se vlády ve své zemi, kterou rovněž christianizuje. Později Wilhelm a Bene předají vládu svým synům a odejdou do kláštera. Dílo končí básnickovou modlitbou za krále Václava a jeho manželku Gutu. Wilhelm je v díle přímo označen jako Slovan a Václav je tu několikrát jmenován. Dílo vzniklo jako oslava českého královského rodu a ospravedlnění mocenské politiky Václava II. Na jednom místě najdeme oslavu Čech jako „blažené země“. Formálním vzorem byl autorovi epos *Willehalm* Wolframa von Eschenbach a skladba bývá označována jako první klíčový román v německé literatuře. Eposem *Wilhelm von Wenden* se zabýval např. pražský germanista Emil Skála.

Nejisté je Ulrichovo autorství anonymního eposu *Herzog Ernst* (z doby po roce 1275, 5560 veršů), který možná vznikl v okruhu pražského dvora (verze D). Vypráví o vévodově sporu s císařem, o jeho cestě do Orientu a o fantastických dobrodružstvích, která tam zažil (lidé s ještěrábými hlavami, magnetová hora, pták Noh), a končí vévodovým návratem a smírem s císařem. Látka byla tehdy velmi rozšířena a oblíbená, snad i proto, že tématem byl aktuální problém vztahu mezi regionální feudální mocí a ústředním panovníkem.

Český veršovaný rytířský epos *Vévoda Arnošt* (5968 veršů) z druhé poloviny 14. století je nezvykle přesným převodem této básně o pohnutých osudech

bavorského vévody, který se dostane do sporu s otcem-císařem. Významnou roli tu hraje motiv zločinu a jeho odčinění. České zpracování předlohu místy krátí nebo rozšiřuje a obohacuje o pasáže týkající se dvornosti k ženám a ženské krásy. Vztahy mezi oběma díly se zabýval např. Viktor Viktora ve sborníku *Deutsche Literatur des Mittelalters in Böhmen und über Böhmen* (Vídeň, 2001). Látka se dostala do *Starých pověstí českých* Aloise Jiráska jako příběh o Bruncvíkovi.

V souvislosti s vládou Přemysla Otakara II. nad rakouskými zeměmi začínají také poprvé do německé literatury pronikat česká slova. Snad první česká slova se objevila v rakouské sbírce básní označované jako *Seifried Helblinc*. Jejím autorem je neznámý Rakušan, který byl na základě mylné interpretace nazván **Seifried Helblinc**. Patnáct básní známých pod tímto jménem se většinou zabývá rakouskými politickými a sociálními poměry konce 13. století, některé mají obsah náboženský. Jméno Seifried Helblinc má potulný pěvec (Spielmann), který vystupuje v jedné z básní. První vydavatel se domníval, že jde o pseudonym autorův a báseň považoval za autoportrét. V jedné z básní se vypráví o vpádu Čechů do Rakouska: „der Bêheim sit uns niht vergie / daz wir jehen müezen, / ‚dobré jitro‘ des morgens, / dô was niht âne borgens: / wir kunden unser lachen / grôz bêheimisch machen, / ich sag in dem was also: / ‚Kurvy synu! Hoh, ho, ho!‘ / dô was unser lachen ûz / ‚Vítaj pan, Bôh pomoz.‘“ Český pozdrav „dobra ytra“ se vyskytuje také ve skladbě *Meier Helmbrecht* (verš 728), jejímž autorem je Wernher der Gartenaere (asi 1246 – asi 1280) a ve velikonoční hře *Innsbrucker Osterspiel* ze 14. století (verš 722).

Již Přemysl Otakar II. překonal kulturní provinčnost a připravil tak duchovní klima, které umožnilo Václavovi II., a především pak Karlu IV. a Václavovi IV. vytvořit z českých zemí duchovní centrum Evropy.

Při slavné korunovaci **Václava II.** (panoval 1283–1305) a Guty v roce 1297 se v Praze konaly velkolepé oslavy, o nichž velmi podrobně informuje tzv. *Štýrská rýmovaná kronika* Otočara ůz de Geul, vzniklá brzy po roce 1300. Při těchto oslavách se uplatnili i němečtí básníci. Na Václavově dvoře přechodně zřejmě žil **Heinrich von Meißen** zvaný **Frauenlob** (kolem 1250–1318). Byl asi měšťanského původu z Míšně a pobýval na různých královských a knížecích dvorech. Přezdívku Frauenlob si vysloužil poté, co vedl literární spor s jiným básníkem, Barthelem Regenbogenem (z Tyrol), zda je vhodnější označovat ženu jako „wîp“ (tj. „Weib“) nebo „vrouwe“ (tj. „Frau“). Frauenlob žil v okolí Rudolfa Habsburského a zúčastnil se bitvy na Moravském poli, resp. oslavy Rudolfova vítězství. Když Václav II. zemřel, Frauenlob složil žalozpěv (Totenklage) na jeho smrt, který se však nedochoval. V Praze pravděpodobně napsal i významný mariánský lejch (kolem roku 1290). V jeho rozsáhlé tvorbě jsou zastoupeny milostné i náboženské básně, morální výzvy, úvahy o světě, osla-

va vládců, chvála umění apod. Předpokládá se, že na pražském dvoře navázal kontakt s Peterem von Aspelt (Petr z Aspeltu), kancléřem krále Václava II. a pozdějším – od roku 1306 – arcibiskupem mohučským. Poslední léta života Frauenlob strávil v Mohuči, kde roku 1318 zemřel a byl pochován v křížové chodbě tamní katedrály. (Jeho náhrobek je jediný dochovaný náhrobek německého středověkého básníka.) Údajně ho ke hrobu nesly mohučské ženy. Později se stal, podobně jako Reinmar von Zweter, jedním ze vzorů pro mistry pěvce.

Frauenlob pravděpodobně ovlivnil staročeskou duchovní a milostnou lyriku. I když ve staročeské lyrice motiv dvorné služby nedosažitelné dáme ve smyslu „vysokého minnesangu“ (hohe minne) téměř chybí – láska je tu většinou opěvována jako šťastný, opětovaný cit a básně jsou formálně jednoduché, text jedné z písní oblíbeného Frauenloba je volně obměňován v tzv. *Závišově písni*. Autora české písně se literární historici pokoušeli ztotožnit s učencem a církevního hodnostářem **Závišem ze Zap**, který zemřel počátkem 15. století. Na rozdíl od klasického minnesangu se však autor nepředstavuje jako rytíř, ale jako „smutný žák“, tj. student trpící láskou. S vlivem minnesangu se tu tak pojí tradice vagantské poezie. Kurtoazní představy i složitá formální stavba jsou však ve staročeské lyrice jevem ojedinělým.

Sám **Václav II.** (1271–1305) byl s velkou pravděpodobností německým minnesängrem. Uchovaly se od něj tři formálně zdařilé milostné básně obsažené v rukopise *Manessische Liederhandschrift*, který vznikl asi po roce 1310 v Curychu a kde je král Václav vyobrazen. V první skladbě básníkovi milovaná nabízí své rty jako růže žíznící po sladké rose, on však tuto růži – v souladu s tradičním „vysokým minnesangem“ plným milostného odříkání – neutrhne a příležitosti dámu získat se zřekne. Druhá báseň v úvodu líčí zimní přírodu, navozuje zimní náladu, chlad a nehybnost lesa, které jsou postaveny do kontrastu s milostným flirtováním, chválou žen a opěvováním půvabné paní. V třetí básni, svítáníčku o loučení milenců za úsvitu, autor netradičně líčí strážného, který milence vyburcuje příliš brzy, ještě za hluboké noci, a paní ho musí podplatit, aby je upozornil až za východu slunce. *Milostná píseň krále Václava*, objevená roku 1819, měla vzbudit dojem, že král skládal české básně a německá báseň měla být považována za přebásnění českého originálu. Václav Hanka ji otiskl v roce 1823 ve sbírce *Starobylá skládání* a pokoušel se dokázat, že král Václav básnil česky. Proto vytvořil staročeský falzifikát, avšak postupoval podle nepřesného, zmodernizovaného novohornoněmeckého přebásnění romantika Ludwiga Tiecka. Publikace vyvolala polemiku mezi Josefem Dobrovským a Václavem Aloisem Svobodou v Hormayrově vídeňském časopise *Archiv für Geschichte, Literatur und Kunst* (1824). Hankův podvrh odhalil v roce 1857 moravský slavista, Němec Julius Feifalik.

Nejvýznamnějším středohornoněmeckým básníkem v Čechách 14. století byl **Heinrich von Freiberg** (asi 1240 – snad 1329). Nejspíše se jmenuje podle saského střediska dolování stříbra Freibergu, odkud snad on či už jeho otec

přišel do východočeského naleziště stříbra Německého Brodu (Deutsch Brod, dnes Havlíčkův Brod). Ovládal latinu. Je jediným básníkem, o němž víme, že tvořil pro vysokou šlechtu v Čechách a že patrně nikdy nebyl na přemyslovském dvoře. Napsal řadu děl, snad i *Legende vom heiligen Kreuz* (asi 900 veršů), líčící prehistorii kříže, na němž zemřel Kristus. Rozborem této legendy a jejích možných latinských vzorů se zabýval germanista a klasický filolog Martin Bažil.

Heinrich von Freiberg vytvořil oslavnou báseň o rytířské jízdě Jana z Michalovic *Ritterfahrt des Johann von Michelsberg* (po roce 1297, asi 350 veršů). Rod Michaloviců patřil k bohaté šlechtě, měl statky na Mladoboleslavsku a v jižních Čechách. V této skladbě Heinrich popsal cestu českého pána do Francie, kolébky rytířské kultury, podniknutou v devadesátých letech 13. století, zmiňovanou i v *Dalimilově kronice*. Báseň líčí vítězství českého šlechtice nad dvěma francouzskými soupeři v rytířském turnaji v Paříži před francouzským králem. Jan je srovnáván s artušovskými rytíři, je označen jako „der niuwe Parzival“, avšak pařížské publikum pohlíží na jeho rytířskou horlivost s ironickým úsměvem. Dostane se mu však uznání od vznešených šlechticů i od francouzského krále. Hrdina ale nebojuje ve službách šlechtické dámy, jak je to v rytířských eposech obvyklé, nýbrž pro slávu své domoviny a českého krále. Germanista Václav Bok upozornil na to, že v celé skladbě se nevyskytuje slovo „tiutsch“, zato „Bêheim“ a „Bêheimlant“ se používá neustále. Autor se obrací na českou šlechtu a postuluje jednotu bez národnostních svárů. Velmi podrobně je popisována zejména rytířova výzbroj a příprava na souboj. Neobvyklé je, že skladba oslavuje činy žijícího šlechtice. Tomuto dílu věnoval významný český germanista Arnošt Vilém Kraus svůj habilitační spis a publikaci *Jan z Michalovic. Německá báseň třináctého věku* (Praha: Bursík a Kohout, 1888). Český překlad skladby vytvořila historička Marie Ryantová (*Rytířská jízda Jana z Michalovic*, Praha: Elka Press, 2005).

Heinrichovým nejvýznamnějším dílem a vrcholem německé epiky v Čechách 13. století je však pokračování nedokončeného eposu Gottfrieda von Straßburg *Tristan*. Jde o zpracování keltské látky, která se prostřednictvím francouzské a německé literatury šířila po Evropě. Heinrich von Freiberg toto pokračování napsal pro svého urozeného mecenáše, východočeského šlechtice Reimunda z Lichtemburka asi na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 13. století a přizpůsobil je stylu Gottfriedovu. Látkově čerpal z nejstaršího německého zpracování tohoto tématu, z eposu *Tristrant* (kolem 1170) Eilharta von Oberge a z pokračování Gottfriedova díla, které vytvořil švábský básník Ulrich von Türheim (kolem 1235). Některé epizody samostatně dobánil a spojil s artušovskou tematikou a oba uvedené autory předstihl v jazykovém ztvárnění. Tristana stylizuje jako příkladného rytíře, prožívajícího minne i rytířská dobrodružství. Závěr je však mravoučný, zdůrazňuje pomíjivost světských radostí a lásku k Bohu.

Některé části Heinrichova *Tristana* (asi 7000 veršů) použil staročeský překlad z poslední třetiny 14. století (v nejdelším českém znění má téměř 9000 veršů, zachoval se ve dvou opisech z 15. století). Český rytířský epos *Tristram a Izalda* je podle některých literárních historiků dílem dvou autorů, kteří na něm pracovali postupně, ale tento názor je menšinový a jeho správnost či nesprávnost by bylo třeba prokázat důkladnou stylistickou analýzou díla. První z domnělých autorů parafrázoval epos Eilharta von Oberge z konce 12. století. Druhý pak k této předloze přibral ještě další díla, zejména nedokončený epos Gottfrieda von Straßburg. Předpokládá se, že hlavně v závěru použil díla Heinricha von Freiberg.

Z dvorského románu o Tristanovi a Isoldě zřejmě pochází i motiv skoku s koněm, který je v českých pověstech – poprvé v kronice Václava Hájka z Libočan – spojován s českým šlechticem Horymírem a jeho koněm Šemíkem. Arnošt Vilém Kraus prokázal spojitost jména Šemík se jménem Schemming, které se vyskytuje jako jméno koně v pověstech o gótském králi Theodorichovi (Teodorikovi) z Verony (něm. Dieterich von Bern, čes. Dětrich, resp. Jetřich Berúnský v staročeských překladech a adaptacích eposů o Dietrichovi), který na přelomu 5. a 6. století založil na území Itálie ostrogótskou říši s centry v Ravenně a Veroně. Látka byla v Čechách známa od druhé poloviny 13. století a skladby nebo aspoň ústně tradované pověsti o Dietrichovi von Bern byly oblíbené už na dvoře Václava II. Oblibu si udržely i později, jak o tom svědčí narážky na Dietricha v Dalimilově kronice, v *Tristanovi a Izaldě* a především české parafráze německých veršovaných eposů *Der kleine Rosengarten* (též *Laurin*, vznik kolem 1200) a *Der große Rosengarten* (po polovině 13. století) označované jako *Malá růžová zahrada* (též *O Jetřichu Berúnském*, druhá polovina 14. století) a *Velká růžová zahrada* (kolem poloviny 14. století).

Arnošt Vilém Kraus dosáhl doktorátu na pražské německé filozofické fakultě roku 1883 prací *Über Heinrich von Freiberg* a stejnojmennou studii publikoval v roce 1885 v časopise *Germania*. Kraus také o něco málo později shromáždil všechny tehdy známé německé básně oslavující krále Václava I. a Přemysla Otakara II., z obsáhlejších německých epických děl vybral pasáže se vztahem k Čechám a k českým králům (např. z eposů *Alexander a Wilhelm von Wenden* Ulricha von Etzenbach, ze skladby *Willehalm* Ulricha von dem Türlín aj.) a otiskl i všechny tři milostné písně Václava II. Tento soubor téměř všech středohornoněmeckých literárních památek s českou tematikou se pak stal základem **českých překladů** těchto skladeb, které vznikaly v době tzv. protektorátu. První z nich byla antologie moravského Němce, antifasišty Vincyho Schwarze *Věčné Čechy. Obrazy a vidiny z českých dějin v německé poezii* (Praha: Toužimský a Moravec, 1939). Tato kniha, opatřená doslovem Vojtěcha Jiráta, obsáhla překlady většiny středohornoněmecké lyriky z okruhu Václava I. a Přemysla Otakara II. i úryvky z epických skladeb se vztahem k Čechám. Básně přeložili Karel Babor (což byl pseudonym Pavla Eisnera, který nemohl

v té době z rasových důvodů publikovat) a Antonín Hartl. Bilingvní publicista a překladatel židovského původu **Pavel/Paul Eisner** (1889–1958) absolvoval v letech 1911–1916 na pražské německé univerzitě germanistiku, slavistiku a romanistiku. Byl až do roku 1939 zaměstnán v České obchodní a živnostenské komoře, mj. jako vedoucí překladatelského oddělení. Působil též jako externí redaktor listu *Prager Presse* a je autorem esejů a jazykovědných prací (např. *Chrám i tvrz*, 1946, *Čeština poklepem i poslechem*, 1948), literárněhistorické studie *Milenky* (1930) aj. Především však je překladatelem z řady jazyků i příležitostným teoretikem překladatelství. K jeho raným pracem patří *Les-sing, Goethe und Schiller in tschechischen Übersetzungen* (1918). Jeho rozsáhlá překladatelská činnost zahrnovala převody z jazyků germánských, románských i orientálních (za jazykové spolupráce) a z maďarštiny, zaměřoval se však zejména na německou klasiku (Schiller, Goethe, též Heine, Heinrich von Kleist, Grimmshausen, Thomas Mann) a na literaturu z českých zemí (Max Brod, Rudolf Fuchs, Louis Fürnberg, Franz Kafka, R. M. Rilke, Ernst Sommer, Franz Werfel, Paul Wiegler). Překládal rovněž operní libreta a odborná díla z oblasti hudební, a do němčiny překládal českou literaturu, zejména Jaroslava Vrchlického, Antonína Sovu, Otokara Březinu (pro *Tschechische Antologie*, 1917), Františka Halase (*Die alten Frauen*, 1936, orig. *Staré ženy*), Jaroslava Durycha (*Friedland*, 1933, orig. *Bloudění*) a lidové písně (*Slowakische Volkslieder*, 1920; *Volkslieder der Slawen*, 1926).

Druhou sbírku středověké poezie pod titulem *Ve službách paní. Výbor z Walthera von der Vogelweide a jiných dvorských pěvců* pořídil a přeložil zmíněný literární historik a překladatel **Antonín Hartl** (1885–1944). Ten vystudoval češtinu, slovanské literatury a romanistiku na české univerzitě v Praze, pracoval pak jako úředník v Akademii věd a posléze jako redaktor a knihovník. V letech 1931–1938 byl odpovědným redaktorem *Prager Rundschau* (vyd. Kamil Krofta), informující zahraničí o politice, ekonomice a kultuře ČSR, a redigoval různé kulturně propagační publikace. Za nacistické okupace působil jako knihovník v Národní a univerzitní knihovně, ale kvůli předválečné činnosti byl neustále sledován a často vyslýchán. Psal studie o české literatuře a v souvislosti s činností na ministerstvu zahraničních věcí též o kultuře Podkarpatské Rusi. Překládal z ukrajinštiny, maďarštiny a němčiny, např. Hanse Sachse (*Původ české země a království*, 1936), Adalberta Stiftera aj. S Hartlem na sbírce spolupracoval germanista, znalec starých germánských památek a překladatel **Ladislav Heger** (1902–1975). Ten studoval na pražské filozofické fakultě a na univerzitách v Kodani a v Berlíně, od roku 1927 vyučoval němčinu a češtinu na středních školách a od roku 1931 působil s přerušeními způsobenými politickou situací na filozofických fakultách v Praze a v Olomouci. Zabýval se zejména severskými jazyky a literaturou, a starými germánskými památkami. Napsal řadu odborných děl z oblasti germanistiky a nordistiky, a překládal ze severských jazyků (např. *Eddu*), z němčiny, vlámské i angličtiny. Je

též autorem doslovu k uvedenému Hartlovu sborníku překladů středověké německé poezie, který vydal Evropský literární klub v Praze roku 1941 (Bibliofilská sbírka Ráj knihomilů. Sv. 2).

V roce 1958 vydal Jaroslav Vanický muzikologickou knižní studii *Minnesang. Středověký rytířský zpěv 12.–15. století*, obsahující i překlady některých textů německých básníků, např. básní Václava II. z pera Petra Kopty, které vznikly za jazykové spolupráce germanistky Zdenky Svobodové.

Dosud nejkomplexnější antologii této poezie připravili přední znalec starší německé literatury Václav Bok a významný překladatel zejména středověké německé poezie (např. *Písně o Nibelunzích* a *Parzivala Wolframa von Eschenbach*) Jindřich Pokorný pod titulem *Moravo, Čechy, radujte se! Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců* (Praha: Aula, 1998). **Jindřich Pokorný** (1927–2014) absolvoval právnickou fakultu Univerzity Karlovy (1950), filozofickou fakultu z politických důvodů dokončit nemohl a opustit musel i místo redaktora v Evropském literárním klubu. Pracoval pak v různých, převážně dělnických profesích, koncem padesátých let začal publikovat své překlady a v letech 1965–1970 byl redaktorem Československého rozhlasu, s nímž znovu spolupracoval po politických změnách počátkem devadesátých let, kdy externě působil i na pražské filozofické fakultě, v Nadaci Rainera Marii Rilka a řídil různé edice. V četných studiích věnoval pozornost hlavně středověké německé kultuře a literatuře, kterou také jako jeden z mála překládal (kromě překladů poezie, veršovaných dramát apod. nejen z němčiny, ale i z francouzštiny a latiny). Bokova a Pokorného antologie podává překlady všech lyrických textů 13. století spjatých s posledními Přemyslovci a několik rozsáhlejších ukázek z epických skladeb vzniklých na pražském dvoře. Některé jsou tu v češtině uveřejněny poprvé, např. úryvky z *Tristana* Heinricha von Freiberg. Autory překladů jsou Pavel Eisner, Antonín Hartl, Petr Kopta, Jindřich Pokorný a Sylvie Stanovská. Překlady literárních děl doplňují Bokovy studie o středohornoněmecké lyrice a epice na dvoře posledních Přemyslovců, na dvorech české šlechty a na dvoře Václava II., i přehled dosavadního bádání o středohornoněmecké literatuře v Čechách dané doby.

DOBA LUCEMBURSKÁ

Německá kolonizace do té doby zalesněných oblastí v českém pohraničí i ve vnitrozemí koncem první poloviny 14. století doznívala. Na královském dvoře, zvláště za doby Jana Lucemburského, byla běžným obcovacím jazykem němčina. Jasně to dokládá zpráva *Zbraslavské kroniky* (*Chronicon Aulae Regiae*) Petra Žitavského (Peter von Zittau), národností Němce. Mladá francouzská manželka Karla IV. Blanka z Valois prý dostala po příchodu do Čech radu, aby se učila němčině jako jazyku dvora. Domácí šlechta byla česká a ostře se ohrazovala proti Janovým porýnským rádcům (hlavně ovšem proto, že se obávala jejich možného usazení v zemi a vlivu na krále) a vynutila si jejich propuštění. Přesto však se na dvoře Karla IV. a Václava IV. jako panovníků římské říše často zdržovala knížata, šlechtici nebo jejich poslové a němčina zde byla nezbytným obecným dorozumívacím prostředkem. Klerikové a další intelektuálové, mezi něž patřil i Karel IV., se mimoto dorozumívali latinsky, ani čeština nebyla příliš v pozadí. Mnozí vzdělanci z českých zemí byli trilingvní. Ve městech – poměry byly samozřejmě v různých městech a oblastech odlišné – patřily německé rodiny spojené s obchodem a výnosnými řemesly zpravidla k nejbohatší skupině obyvatelstva. Zhruba tedy platilo, že němčina byla jazykem bohatších vrstev. Většina obyvatelstva ovšem byla česká. Němci jako zámožnější měšťané zasedali v městských radách. V průběhu 14. století český element ve městech sílil a po roce 1380 Němci v městských radách mnohde ztráceli většinu. Z některých měst jsou ve 14. století doklady, že farní kostel měl českého a německého kazatele. Zajímavou památkou je text vztahující se ke slavnostem ukazování ostatků svatých v (Českém) Krumlově (Krumau), který pochází z osmdesátých nebo devadesátých let 14. století. Režijní poznámky jsou latinské, jednotlivá sdělení shromážděnému obyvatelstvu, o jaký ostatek jde, jsou vždy německá a česká.

Pro německy psanou literaturu v českých zemích je však 14. a 15. století dobou stagnace. Ve 14. století zájem o německou dvorskou literaturu v českých šlechtických kruzích už poněkud opadal a přesouval se do kruhů bohatého německého měšťanstva významných měst, jako byly Praha a Kutná Hora (Kuttenberg). V českých šlechtických kruzích zřejmě byla v první polovině 14. století přednášena staročeská *Alexandreida* a veršované legendy z doby krátce po roce 1300 a patrně i *Píseň o Rolandovi*, o níž se sice zmiňuje tzv. Da-

limil, avšak nedochovala se. Ve druhé polovině 14. století k tomu přistupují kromě některých původních českých veršovaných skladeb i česká zpracování německých eposů o Dietrichovi von Bern (v českých textech označován jako Jetřich Berúnský), eposu o Tristanovi a Isoldě, *Vévody Arnošta* a snad i některých artušovských románů, z nichž se dochoval pouze zhuštěný veršovaný překlad eposu *Tandareis und Floribell* rakouského autora zvaného Pleier *Tandariáš a Floribella* (též *Řeč velmi pěkná o králi Artušovi a Tandariášovi*). Všechna tato staročeská zpracování německých předloh jsou anonymní.

Snad už na dvoře dobrodružného a konfliktního manžela Elišky Přemyslovny Jana Lucemburského (1311–1346) a pak na dvoře jeho syna Karla IV. žil středohornoněmecký básník **Heinrich von Mügeln** (mezi 1325–1395), který pravděpodobně pocházel ze saské oblasti z Mügeln u Pirny. Ačkoli se sám označuje jako „leie“, za laika, je zřejmé, že byl velmi vzdělaný. Předpokládá se, že se mu dostalo duchovního vzdělání a že snad byl klerikem, v některých rukopisech je označován jako „magister“. Nesporné je, že ovládal latinu a francouzštinu. Pobýval v Maďarsku a v Rakousku. Natrvalo se pak usadil v Čechách a hlavní období jeho tvorby pravděpodobně spadalo do doby vlády Karla IV.

Heinrich von Mügeln zpracoval a přeložil do němčiny latinský komentář k žalmům Mikuláše z Lyry († 1340). Zachoval se ve čtyřiceti rukopisech a vyšel i tiskem v letech 1475 a 1504. Heinrich vytvořil též komentovaný překlad spisu římského spisovatele Valeria Maxima, publikovaného po roce 31 a věnovaného císaři Tiberiovi, *Factorum ac dictorum memorabilium libri novem*, jedné z nejoblíbenějších sbírek exempele pozdního středověku. Tiskem vyšla roku 1489. Německy a v próze sepsal *Ungarnchronik*, uherskou kroniku od potopy světa až po rok 1333, zachovaly se též fragmenty rýmované uherské kroniky. Psal různá pojednání o otázkách kosmologie, astronomie, systému věd, teologie a o biblických tématech. Kromě toho je autorem četných duchovních i světských básní (přes 400 strof), špruchů i osmi minnelieder. Jeho všestranná literární tvorba i zájem o vědy svědčí o tom, že byl ovlivněn raným humanismem na dvoře Karla IV.

Heinricha von Mügeln pokládali mistři pěvci za starého mistra a jednoho z dvanácti legendárních zakladatelů umění mistrovského zpěvu (Meistersang). I když ve své době byl za velkého mistra považován a jeho rozsáhlá úvahová lyrika s náboženskými, učenými a moralizujícími náměty byla pro učený a květnatý styl velmi oblíbena, významná díla nevytvořil. Nejzdařilejší jsou jeho minnelieder, které jsou však epigonské, a nejoriginálnější jsou jeho bajky. V roce 1358 Heinrich pražský dvůr opustil a odešel k vévodovi Rudolfovi II. Rakouskému.

Během pobytu na pražském dvoře napsal oslavnou báseň (snad na krále Jana Lucemburského) a dva špruchy na počest císaře Karla IV. V Čechách také vzniklo jeho hlavní dílo, které je současně jediným německým eposem

té doby, *Der meide kranz* (po roce 1355). Je to učená třídlílná alegorická skladba (asi 2500 veršů), věnovaná Karlu IV. Jejím tématem je hodnota jednotlivých vědeckých oborů. Císař tu je povolán jako soudce ve sporu dvanácti „Umění“ o prvenství. Tradiční kánon sedmi svobodných umění autor rozšiřuje o pět věd – Philosophia, Phisica, Alchimia, Metaphisica a Theologia. Těchto dvanáct svobodných umění předstupuje v alegorických postavách panen před císaře a ten má rozhodnout, které z nich náleží první cena. Císař se rozhodne pro Theologii a v doprovodu rytíře jménem Sitte (Mrav) ji posílá k jeho sestře zvané Zucht (Ctnost), aby ji doprovodila k Natur (Přírodě), která ji má korunovat. Příroda vysílá své posly k Ctnostem, které se teprve po dlouhém zdráhání objevují ve skvostně vyzdobeném voze. Theologie je korunována, ale brzy vznikne spor mezi Přírodou a Ctnostmi, kdo má dostat přednost. Tento spor má rozhodnout Theologie, avšak ve skutečnosti to činí básník, který se vysloví ve prospěch Ctností – ty totiž pocházejí od Boha, a nikoli od Přírody. Tím báseň končí. Skladba je plná učenosti, ale chybí jí poezie.

Asi v první polovině čtyřicátých let 14. století vznikl veršovaný překlad nejstarší česky psané veršované kroniky (4600 veršů), tzv. **Dalimilovy kroniky** (1314), do němčiny. Česká kronika je dílem neznámého autora. Tomáš Pešina z Čechorodu roku 1673 odvodil mylně jméno domnělého kronikáře Dalimila a autora ztotožnil s historicky nedoloženým boleslavským kanovníkem. První překlad *Dalimilchronik* (*Di tutsch kronik von Behem lant*) pravděpodobně vytvořil jakýsi pražský křižovník. Líčení *Dalimilovy kroniky* začíná po způsobu středověkých kronik světa stavbou babylónské věže a potopou světa, a sahá až do doby nástupu Jana Lucemburského na český trůn (1310). Kronika vyjadřuje stanovisko domácí šlechty, spjaté se starými rodovými tradicemi, silně se obrací proti přílivu Němců a prosazuje ideál vládce, který by z jejího patriotismu vycházel. Protiněmecké nálady v české společnosti posilovaly také vzpomínky na řádění Braniborů v Čechách po smrti Přemysla Otakara II. V kronice je patrný i antisemitismus. Autorův patriotismus nemotivovala jen láska k českému jazyku a k českému lidu, ale především nenávisť k cizákům Němcům, kteří se těšili králově přízni. Se vzestupem moci a rozsahu českého státu za posledních Přemyslovců se na pražském dvoře vyskytovali častěji němečtí a rakouští šlechtici v diplomatických posláních. Německý překlad kroniky byl zbaven nepřátelských výpadů proti Němcům, nebo byly výpady zmírněny přívětivějším rozlišením Němců na domácí a cizí. Donedávna se rýmovaný překlad *Dalimilovy kroniky* považoval za nejstarší překlad z češtiny do němčiny. Situaci však zkomplikoval v roce 2005 senzační nález rozsáhlejšího fragmentu latinského překladu *Dalimilovy kroniky* asi ze třicátých nebo čtyřicátých let 14. století. První analýzy ukazyvaly, že vztah mezi těmito třemi jazykovými verzemi je značně složitý. Latinská a německá verze mají společné oslabení protiněmeckých výpadů českého originálu. I na základě dalších

indicií se zdá pravděpodobnější, že německé zpracování Dalimila vzniklo z latinské předlohy. Německému rýmovanému překladu *Dalimilovy kroniky* se dlouhodobě věnuje brněnský germanista Vlastimil Brom. Druhý německý překlad *Dalimilovy kroniky*, tentokrát v prozaické formě, doslovný, bez úprav protiněmeckých pasáží, se datuje přibližně před rok 1444.

Za **Karla IV.** byla Praha největší město severně od Alp a po Kolíně nad Rýnem nejlidnatější město ve střední Evropě (počet obyvatel dosahoval asi 30 až 40 tisíc). Byla sídlem římského císaře, ohniskem vrcholné evropské kultury a měla vazby k celému Německu.

Karel IV., původním jménem Václav (1316–1378), syn Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny, byl vychován na francouzském královském dvoře a přijal po tamním králi jméno Karel. Po sedmi letech strávených ve Francii byl poslán do Lucemburska a tři roky se podílel na otcových záležitostech a bojích v severní Itálii. Ovládal němčinu, češtinu, francouzštinu, italštinu a latinu, svá díla však psal výhradně latinsky. Z jeho čtyř žen byla jedna Francouzka, další tři pocházely z německy mluvících zemí. Již v latinské řeči nad svou rakví byl obdařen čestným pojmenováním „Otec vlasti“, v německé historiografii naproti tomu platil za „otčíma“ německé Říše, protože údajně kvůli Čechům zanedbával záležitosti říšské. Neznamená to však, že by dával přednost etnickým Čechům před etnickými Němci. Naopak Němci z českých zemí zaujímali na jeho dvoře významné pozice. Karel IV. byl totiž především středověkým panovníkem evropského formátu a národnostní smýšlení vlastní 19. a 20. století mu bylo cizí.

Ve smyslu středověkého univerzalizmu také založil roku 1348 v Praze univerzitu. Jako všechny středověké univerzity byla i ta pražská institucí nadnárodní, veškerý pedagogický proces na ní probíhal v latině a mezi studenty a učiteli se vyskytovali příslušníci různých národů, především ovšem ze sousedních středoevropských a východoevropských oblastí. Pražská univerzita se stala i svou organizací (volba rektora všech fakult, zaopatření profesorů místy v kolejích, organizace studentů apod.) příkladem pro další středoevropské univerzity nového typu. Její organizační struktura však byla pevněji stanovena až roku 1360. Studenti a profesori byli jako na ostatních středověkých vysokých učeních rozděleni na čtyři „národy“, a to nikoli podle jazyka, jímž mluvili, ale podle končin, z nichž pocházeli. Podle tohoto dělení patřili pražští studenti a mistři k „národu“ českému, saskému, polskému nebo bavorskému. Uvádí se, že koncem 14. století žilo v Praze na dva tisíce studentů – což byl na tu dobu neobvykle vysoký počet –, z nichž asi polovinu tvořili studenti němečtí. Nejstarší univerzitní budova, Karolinum, byla původně sídlem mincmistra Johannese Rotlöwa a univerzitě ji daroval v roce 1381 Václav IV.

Za Karla IV. měl ve Starém Městě moc v rukou německý patriciát, kdežto v Novém Městě, obývaném hlavně řemeslníky, začala převládat čeština.

V Menším Městě (tj. pozdější Malé Straně) se německá kolonizace postupně vyrovnávala s návratem Čechů, které odtamtud vyhnal Přemysl Otakar II. V právních záležitostech se projevovaly jazykové problémy hlavně ve Starém Městě. Karel IV. proto údajně nařídil staroměstským konšelům, aby se naučili česky, aby tak Češi mohli před soudem používat svou mateřštinu a aby česky mohli podávat i žaloby. Toto rozhodnutí zmiňují pozdější kroniky, avšak královský dokument nalezen nebyl.

Doba Karla IV. je dobou velkého kulturního rozkvětu českých zemí a vzrůstu významu Prahy. Za Karla IV. také dochází k prvnímu styku českých zemí s italským humanismem. Panovník měl mj. písemný kontakt s italským básníkem Petrarkou, který navštívil s diplomatickým posláním Prahu roku 1356. Císař chtěl vytvořit kancelářský jazyk závazný pro sepisování listin. Latina měla být očištěna podle antických vzorů a po vzoru Petrarkova humanistického stylu, němčina měla být zušlechtěna pomocí překladů. Tento úkol dostal kancléř **Johannes von Neumarkt** (Jan ze Středy, Iohannes Noviforensis, kolem 1310–1380), Petrarkův obdivovatel, který si pak s básníkem vyměňoval dopisy po sedm let. Vedl Karlovu pražskou kancelář, kde pěstoval nejen latinu, ale i němčinu podle humanistických latinských vzorů, takže tato němčina získala nadregionální platnost.

Johannes von Neumarkt pocházel z německé měšťanské rodiny, možná z Vysokého Mýta (Hohenmauth), byl plebánem ve slezské Středě (Neumarkt), od roku 1345 pak působil v české královské kanceláři, od roku 1352 jako protonotář, tj. první ze všech notářů královské kanceláře, a rok poté se stal kancléřem Karla IV. Byl i jeho dvorním kaplanem a přítelem. V roce 1374 však kancléřský úřad složil, pravděpodobně kvůli neshodám s Karlem IV. V letech 1353–1364 byl biskupem litomyšlským (Leitomischl), 1364–1380 pak biskupem olomouckým (Olmütz). Podnikl několik cest do Itálie (mj. doprovázel Karla IV. na jeho prvním italském tažení v letech 1354–1355), které prohloubily jeho styky s italskými humanisty i zájem o umění a o krásné knihy. Johannes měl i proslulou sbírku knih, k nimž patřily Dantovy latinské spisy a sbírka Vergiliových eklog, kterou mu daroval Francesco Petrarca. Začal napodobovat elegantní latinu italských raných humanistů a psát květnatým latinským a posléze i německým stylem, jímž se chtěl přiblížit raně humanistické rétorice. Sepsal formulářovou sbírku dopisů a listin *Summa cancellariae* obsahující vzory a příklady pro zmodernizování stylu kancelářských písemností, která se pak používala na Karlově dvoře. Pro své vlastní olomoucké biskupství vytvořil obdobnou sbírku příkladů *Cancellaria officii Olomucensis*.

Jako litomyšlský biskup Johannes von Neumarkt přeložil z latiny do němčiny na přání Karla IV. rukopis přivezený z Itálie a tehdy považovaný za dílo sv. Augustina *Liber soliloquiorum animae ad Deum* pod titulem *Das Buch der Liebkosung* (1353). Tím vytvořil jazykový vzor pro příští generace. V letech

1371–1375 následovalo zpracování, resp. volný překlad *Leben des heiligen Hieronymus* podle latinských traktátů, vzniklých v Itálii. Sv. Jeroným byl oblíbeným světcem italské rané renesance a Johannes se tímto překladem stal zakladatelem kultu sv. Jeronýma, pěstovaného německými humanisty. Kolem roku 1375 pak sestavil pro moravskou markraběnkou sbírku lyrických modliteb s překlady latinských vzorů do němčiny i s vlastními díly. Přeložil jako *Stachel der Liebe* text náležející k františkánské mystice *Stimulus Amoris*, jehož autorem je Johannes Mediolanensis, a tak obohatil mystickou tradici v německé literatuře.

Johannesova elegantní, jazykově čistá německá próza s logickou syntaxí a často s rytmicky propracovanými konci vět značně ovlivnila soudobý literární styl. Císařská kancelář pod jeho vedením vzdělávala žáky právnický a řečnický. Mezi kancléřovými žáky byl také budoucí městský písař a rektor školy v Žatci (Saaz) Johannes von Tepl.

Doba vlády Karla IV. však byla nejen dobou rozkvětu, ale současně se objevovaly i příznaky mravní a duchovní krize. Doba největšího pražského hospodářského rozmachu v šedesátých letech 14. století skončila a začaly propukat náboženské a sociální konflikty. Kazatelé v šedesátých a sedmdesátých letech 14. století požadovali obnovení čistoty křesťanského života a kritizovali roli peněz v náboženské praxi. Karel IV. si krizové jevy uvědomoval, a proto pozval do Prahy rakouského kazatele Konrada zvaného Waldhauser, protože přišel na císařovo pozvání z augustiniánského kláštera Waldhausen v Horních Rakousích. **Konrad Waldhauser** (též Conradus de Walthausen, Conradus de Austria, asi 1320–1369) byl roku 1349 vysvěcen na kněze, patnáct let působil ve Vídni, až ho roku 1358 povolal císař do Prahy, kde vystoupil s kázáním, a roku 1363 ho Karel IV. povolal do Čech znovu. Od konce září 1363 kázal v kostele sv. Havla německy patricijům a latinsky studentům z pražské univerzity. Roku 1364 se stal farářem v Týnském chrámu, kde kázal, a když se tam posluchači nevešli, promlouval i před chrámem. Udržoval písemný styk s Johannesem von Neumarkt. Waldhauserova sbírka 73 kázání *Postilla studentium Pragensium sanctae universitatis Pragensis* byla přeložena do češtiny kolem roku 1378, stala se oblíbenou kazatelskou příručkou a použil ji i Jan Hus pro svou postilu *Dicta de tempore*. Staročeské zpracování *Postily studentů svaté univerzity pražské Konrada Waldhausera* vydal roku 1947 F. Šimek. Waldhauser zemřel 8. prosince 1369 v Praze.

K jeho posluchačům patřil **Jan Milíč z Kroměříže** (po 1320–1374), který se stal jeho pokračovatelem. Stejně tak i on kázal latinsky pro duchovní, učence a studenty u sv. Mikuláše, německy pro pražský německý patriciát v Týnském chrámu a navíc kázal i česky u sv. Jiljí na Starém Městě. Pro závěry svých kázání psal české a německé modlitby, jimiž se obracel k širokým vrstvám.

Úsilí o uměleckou německou prózu v Čechách dosáhlo vrcholu ve významném díle středohornoněmecké literatury, v básnickém sporu *Der Ackermann aus Böhmen*, který vznikl kolem roku 1400 a zchoval se v 16 rukopisech a 17 tiscích z druhé poloviny 15. a první poloviny 16. století. Básnické spory (certamina, hádání) byly formou pěstovanou v středolatiniském písemnictví a po jeho vzoru i v národních literaturách. Předpokládaným autorem prózy *Der Ackermann aus Böhmen* je právník **Johannes von Tepl** (z Teplé u Karlových Varů / Karlsbad, * kolem 1350 – † asi 1414 nebo 1415). Autor byl identifikován podle latinského dopisu z roku 1401, nalezeného v roce 1933 v jednom freiburském kodexu. Dokud jeho pravá totožnost nebyla zjištěna a z jeho díla bylo patrné, že vzniklo v Žatci, dali mu germanisté provizorní jméno **Johannes von Saaz** (Jan ze Žatce), které se občas objevuje dosud, ač se tak nikdy nejmenoval. Od osmdesátých let 14. století byl městským písařem i veřejným notářem a správcem latinské školy v Žatci, od roku 1411 pak jako notář a písař stál v čele kanceláře Nového Města pražského, což je dokladem toho, že ovládal i češtinu.

Jeho dílo je dialogem mezi tzv. Oráčem, který se však představuje jako oráč, jenž „pluh má z ptačího šatu“ a žije v České zemi, a personifikovanou Smrtí, která Oráčovi vyrvala mladou ženu po porodu dítěte. Dialog Oráče a Smrti napodobuje soudní spor. Oráč vystupuje jako žalobce, který pronáší obvinění, a Smrt v roli obžalovaného se pokaždé hájí. Zatímco Oráč hájí právo člověka na život a obviňuje Smrt z krutosti a nespravedlnosti jako metlu lidstva a zlo ve světovém řádu, Smrt zastává augustinánské učení o špatnosti člověka a nicotnosti pozemského života. Soukromý svár se postupně mění a nabývá obecnosti jako spor protikladných názorů na osud člověka, na život a na smrt. Oráč se bouří proti řádu světa, což bylo v té době neobvyklé, a hájí optimistický pohled na člověka a svět, Smrt zastává stanovisko pesimistické. Oráč a s ním i čtenář se postupně poučuje o smyslu a podstatě světa, kde zánik je nezbytný pro další trvání. Vlastní spor, vyplňující 32 kapitol, rozhoduje ve 33. kapitole Bůh z pozice stvořitele a vládce světa. Čest udělí Oráči, Smrti však náleží vítězství. Žalobce se před Božím rozsudkem sklání a v závěrečné modlitbě vzdává Bohu chválu a prosí za spásu duše zemřelé ženy.

Skladba pracuje s číselnou symbolikou a vyznačuje se jazykem bohatým na rétorické figury, metafory, synonyma, slovní hříčky, řetězy paralelismů, větné klauzule a rytmičované konce vět, časté je střídání dlouhých vět s krátkými, teze, po nichž následují antiteze atd. Je právem považována za nejstarší a zvláště cenné dílo německé umělecké prózy. Zejména v první polovině 20. století byla ceněna jako osamělý vrchol raného humanismu v německé literatuře a v českých zemích. Přelom od středověku k renesanci byl spatřován v pojetí člověka a Boha, života a smrti, a paralelně i v jazyce a stylu tohoto díla. Skladba však spor jednoznačně neřeší a spíše než originalitou myšlenek

vyniká rétorickým uměním. Oráč byl tradičně interpretován jako reprezentant nového renesančního člověka, Smrt pak jako personifikace středověkého myšlení. Intenzivní analýzy díla však ukázaly, že toto chápání neodpovídá skutečnosti, a nejen pesimistické, ale i pozitivní pojetí člověka se projevuje v různých proudech vrcholně středověké teologie. Podle novějšího bádání ideologicky i umělecky skladba náleží do světa pozdní gotiky a je významnou památkou pozdního středověku. Smrt je v závěru díla ospravedlněna nejen teologicky, ale i racionálně, jako nutná součást řádu světa, v němž vznik i zánik neoddělitelně souvisí a zánik je nezbytný pro trvání světového řádu, jak sama Smrt na jednom místě argumentuje. Skladba také už není považována za poezii prožitkovou s biografickým základem, ale za rétorické zformování fiktivní látky. Nevyřešenou otázkou zůstává, zda jde o původní dílo Johannese von Tepl nebo zda dílo vzniklo podle odlišného staršího textu ještě z doby Karla IV.

Do češtiny bylo přeloženo dvakrát. Pod titulem *Oráč a Smrt* je přeložili Pavel Eisner a František Michálek Bartoš a vydali v Praze v nakladatelství Toužimský a Moravec roku 1938. Novější překlad pod titulem *Oráč z Čech* vytvořil a poznámkami opatřil lingvista a překladatel z němčiny a do němčiny **Jaromír Povejšil** (1931–2010), absolvent oboru němčina-ruština na pražské filozofické fakultě, pak vědecký pracovník ČSAV a AV ČR. Do němčiny přeložil např. díla Josefa Topola, českou úpravu Nestroyových her *Strick mit einem Ende* (1968, orig. *Provaz o jednom konci*) aj., z němčiny překládal Jurka Beckera, Friedricha Dürrenmatta, Siegfrieda Lenze, Martina Walsera, Carla Zuckmayera aj. Povejšilův překlad Johannese von Tepl s doslovem germanisty a člena Pražského lingvistického kroužku Pavla Trosta vyšel v Praze v nakladatelství Vyšehrad roku 1985 (2. vyd. tamtéž 1994).

Německý *Ackermann aus Böhmen* má český protějšek. Je jím anonymní dialogická skladba *Tkadleček*, která vznikla patrně kolem roku 1407, dochována je v opisech z druhé poloviny 15. století a dříve byla připisována **Vavřinci z Březové** (též Laurentius de Brzezowa, kolem 1370 – po 1437). Patří k vrcholům staročeské prózy. Jejím námětem je spor opuštěného milence, do něhož se stylizuje autor, „učení tkadlec“, který perem, jež je jeho člunkem, „tká“ svůj text, s alegorickou postavou Neštěstí, jež mu odloudilo jeho milou Adličku a způsobilu její nevěru a zradu. Český autor tak změnil výchozí situaci sporu, problém smrti tu nahradil problémem neštěstí v lidském životě. Staročeský text začíná milostným nářkem nad tím, že milovaná Adlička se od autora-tkalce odvrátila. Žalobce-tkadlec neobviňuje ve sporu Neštěstí jen proto, že zavinilo nevěru jeho krásné milé perníkářky, „kuchometnice“ Adličky, ale vystupuje proti Neštěstí i obecně. Podobně jako v *Oráčovi* nářek vdovce, tak i zde milostný nářek podvedeného milence vyúsťuje do filozoficko-teologické disputace. Stejně jako v *Oráči* i zde disputace přechází od osobního neštěstí v lásce k neštěstí v lidském životě obecně, neštěstí je ztělesněním zla ve svě-

tě („Smělý morděři všech dobrých lidí; všeho božieho stvoření náramný a ukrutný [...] protivníku“). Podobně jako dokáže svou oprávněnost Smrt v *Oráči*, dokáže ji i Neštěstí v této skladbě, ale přece jen jinak. Zatímco v *Oráči* Bůh prohlásí za vítěze Smrt, ale člověku přiznává čest, v *Tkadlečkovi* má právo posledního slova Neštěstí, které sice nepochází od Boha, ale je nezbytné k udržení božího řádu, a stížnost nešťastného milého stroze odmítá. Česká skladba je podstatně delší než *Ackermann aus Böhmen*.

Vztah mezi českou a německou skladbou je složitý a je předmětem dohadů literárních historiků. *Tkadleček* se k *Oráčovi* z *Čech* místy doslovně přimyká, najdou se tu stejné obraty, analogické odkazy na autory, např. na Aristotela apod. Obě díla však vykazují i odlišnosti, např. ve stylu. Podle staršího názoru česká skladba použila německého *Oráče* z *Čech* jako předlohu, ta však byla zpracována samostatně. Podle novějších domněnek existovaly dvě různé verze *Oráče* z *Čech*, verze raná, původní, která se nezachovala, ale posloužila jako předloha pro *Tkadlečka*, a verze druhá, pozdější, která se zachovala tak, jak ji předělal Johannes von Tepl. Starším vzorem mohl však být i latinský nebo starofrancouzský text, kterým se oba autoři – německý i český – inspirovali. Podle jiné teze *Oráč* z *Čech* vznikl teprve v polovině 15. století, a to úpravou originální verze, kterou vytvořil rovněž Johannes von Tepl na počátku 15. století a kterou pak *Tkadleček* napodobil. Vztahem mezi českou a německou skladbou se zabývali Leopold Zatočil, Pavel Trost, v USA působící český pouťorový emigrant Antonín Hrubý a Sylvie Stanovská.

Badatelé nejsou jednotni ani v otázce, zda raný humanismus vznikl na základě učení a literárních zálib dvora Karla IV., nebo zda jeho průkopníky byli spíše zcestovalí univerzitní studenti a městske duchovenstvo.

DOBA HUSITSKÁ

Syn Karla IV. **Václav IV.** (českým králem 1378–1419) nebyl tak politicky obratný jako jeho otec. Dostal se do sporu s církevní hierarchií i s vysokou českou šlechtou. Hledal spojence proti jejím ambicím a poskytoval politickou podporu nižší šlechtě a měšťanům.

Václav IV. vydal 18. ledna 1409 tzv. Kutnohorský dekret týkající se pražské univerzity. Do té doby měl každý „národ“ jeden hlas při volbách, resp. při obsazování různých vedoucích funkcí na univerzitě. V souvislosti s ideologico-politickými a z toho plynoucími i národnostními spory byli reformní Češi v nevýhodě, nemohli se prosadit, jak chtěli (byli mnohdy poraženi 3:1) a snažili se proto zdůrazňováním své „domáckosti“ tuto situaci zvrátit, což se jim podařilo při intervenci u Václava IV. v Kutné Hoře (Kuttenberg). Na základě Kutnohorského dekretu magistři a studenti patřící k „natio Bohemica“, která zahrnovala česky nebo německy mluvící obyvatele Čech a Moravy, Uhry, a studenty z karpatské oblasti a Balkánu, získali tři hlasy. Ostatní tři „národy“ tj. „národ polský“, který tvořili Poláci, Litevci, Prusové, Slezané a Lužičané, „národ saský“, zahrnující studenty ze Saska, Braniborska, Frýzsko, Pomořan, Skandinávie, Nizozemí a Anglie, a „národ bavorský“, k němuž patřili studenti z Bavorska, Tyrol, Rakouska, Hesenska, Švýcarska a Lombardie, naproti tomu dostali jen jeden hlas. V důsledku toho němečtí magistři a studenti opustili pražskou univerzitu, uspořádali hromadný odchod z města a ze země a založili roku 1409 univerzitu v Lipsku.

Pražská univerzita, jejímž prvním rektorem byl zvolen Jan Hus (asi 1371–1415), touto secesí ztratila část svého významu a do značné míry i své mezinárodní poslání, a stala se univerzitou lokálně omezenou. Avšak i nadále byl ráz univerzity kosmopolitní. Po Husově půlročním působení v hodnosti rektora v období 1409–1410 následoval v této funkci český Němec původem z Duchcova (Dux) Andreas Schindel. Neodešli ani všichni němečtí profesori a mistři, ti, co byli nakloněni náboženské reformě, zůstali, a později k nim přibyli i další, avšak celkově počet studentů klesal. Roku 1416 kostnický koncil suspendoval pražské univerzitě jakožto kacířské její privilegia, a tím ji víceméně zrušil. Pražská univerzita se proti tomuto kroku v roce 1417 ohradila a nerespektovala jej, tím však sama přestala existovat jako instituce mezinárodní. (Univerzita působila kontinuálně dál, během celé husitské doby.)

Následovala husitská revoluce a husitské války (1419–1436) s důsledky evropského dosahu.

Husitská revoluce a reformace 15. století posílily vliv českého jazyka hlavně v Čechách. Revoluce měla totiž nejen aspekty náboženské, ale i národnostní. V popředí bojovného husitství stála od počátku města. V nich šlo vedle náboženských otázek rovněž o zápas vrstvy českých řemeslníků proti bohatším starousedlým německým rodinám, které měly v rukách městskou správu. Husitská revoluce německý patriciát z měst vyhnala, němečtí katolíci z nich byli vypuzeni nebo pobiti a jejich majetek byl rozdělán Čechům. Na Moravě nebyla revoluce tak silná jako v Čechách, kde dovršila – částečně násilím – počestění městského stavu.

I když husitské hnutí mezi německými obyvateli českých zemí našlo jen ojedinelé přívržence, je třeba zmínit, že existovali i **němečtí husité**. Zúčastnili se ho i někteří Němci z českých zemí, popř. i ze Slovenska, jako Mikuláš Spišský (Nikolaus von Zips) či Oldřich ze Znojma (Ulrich von Znaim). Vavřinec z Reichenbachu (Lorenz von Reichenbach) byl dokonce tajemníkem Prokopa Holého. Němec Petr ze Žatce (Peter von Saaz) patřil k hlavním tábořským teologům. I sám Prokop Holý byl možná německého původu – pocházel z pražského patriciátu a byl vychován u svého strýce Heinricha Pusche z Cách (Aachen), odkud jeho rodina zřejmě pocházela.

Existovali i husité z Německa. Skupina drážďanských magistrů, kteří zřejmě roku 1409 s dalšími Němci opustili pražskou univerzitu, se tři roky poté vrátila, podporována českými viklefy. Němci dostali k dispozici dům „U Černé růže“ (Na Příkopě č. 883) v Praze, kde zřídili latinskou školu. Jako radikální reformátoři tu vynikli Friedrich Eppinger a Mikuláš z Drážďan (Nikolaus von Dresden). Ten se pokoušel šířit myšlenky husitství v Horním Sasku, padl do rukou inkvizice a byl roku 1417 v Horním Sasku upálen. Mezi německými husity od Černé růže byl i Bartholomäus Rautenstock, který jako první kázal skupině pražských německých husitů. Dalšími kacířskými teology byli např. Johannes Drändorf, který kázal v Praze a v jižních Čechách německému venkovskému obyvatelstvu, a Peter Turnow, který přišel z východního Pruska a Saska, ale roku 1414 odešel studovat do Itálie. Inkvizice tyto německé husity sledovala a Rautenstock, Drändorf a Turnow skončili v roce 1425 na hranici.

Němčina, která dosáhla na počátku 15. století v díle *Der Ackermann aus Böhmen* vrcholu, se ještě začátkem třicátých let 15. století uplatňovala vedle latiny jako propagační jazyk v husitských manifestech určených pro cizinu. V působivých latinských i německých letáčích husité obhajovali své stanovisko nejen v Říši římské, ale i dále na západ a na východ. Zikmundovi i papežské kurii tak naháněli strach, že české kacířství ovlivní i sousední země. Protože však husitská revoluce vyhnala z měst německý patriciát, německy psaná literatura v českých zemích po celé století pouze skomírala.

Pražská univerzita zůstala lokální, zemskou, i když císař Zikmund v posledním roce svého života (1437) obnovil univerzitní privilegia. Do Prahy na univerzitu přicházeli jen zcela ojediněle sympatizanti ze sousedních zemí, protože to byla i nadále univerzita kališnická a příchozí museli na učení o kalichu přísahat. Jediným významnějším zahraničním učitelem univerzity byl **Johannes von Lübeck** (Jan z Lübecku, kolem 1430–1502), který přišel do Prahy v roce 1467, na univerzitě měl teologické přednášky a v Praze žil až do smrti. Jemu se se značnou mírou pravděpodobnosti přisuzuje překlad dvou kratších Husových spisů *Provázek třípramenný* a *Výklad viery, desatera a páteře* do dolní němčiny, který vyšel anonymně v Lübecku kolem roku 1482 pod názvem *Dat bokeken van deme repe. De uthlegginghe ouer den louen*. Starší bádání se domnívalo, že autorem tohoto překladu je Mikuláš (Nikolaus) Rutze z Rostocku († asi 1508). Johannesem von Lübeck se zabývali čeští historici církevních dějin František Michálek Bartoš a Amedeo Molnár, který vydal v roce 1971 v Hildesheimu faksimile dolnoněmeckého překladu těchto dvou Husových spisů.

Veřejné mínění v Říši římské vidělo téměř bez výjimky v husitech kacíře, což se projevilo v latinských teologických polemikách proti názorům husitů, ve zprávách latinsky a německy psaných kronik, přičemž obraz husitů se zhoršil ještě více v době, kdy česká vojska podnikala výpady do zahraničí, tzv. spanilé jízdy.

Poměrně málo se **husitství** a husitské války staly **námětem německé literatury** v užším slova smyslu. Východofrancký potulný básník **Muskatplüt** (asi kolem 1390 – po 1438) je autorem skladby o koncilu v Kostnici, norimberský básník **Hans Rosenplüt**, zvaný Der Schnepperer (kolem 1400–1470), skladeb o bitvě u Stříbra (Mies) roku 1427 a o bitvě u Domažlic (Taus) roku 1431.

Za doby **Ladislava Pohrobka** (1440–1457), resp. za správcovské vlády Jiřího z Poděbrad pobýval v Čechách určitou dobu německý potulný básník průměrných kvalit **Michael Beheim** (1416 – po 1474). Napsal několik oslavných básní na Ladislava Pohrobka, avšak kvůli svému protihusitskému smýšlení musel Čechy opustit.

Mírem mezi husity a katolickou Evropou roku 1436 – vyhlášením kompaktát v Jihlavě (Iglau) a přijetím Zikmunda Lucemburského za českého krále – skončilo sedmnáct revolučních let a začalo období, které vyústuje vládou **Jiřího z Poděbrad** (1420–1471, panoval 1458–1471). Po válečné vřavě došlo k částečnému uklidnění. Jiří z Poděbrad chtěl uchovat uvnitř země mír a toleranci mezi katolíky a kališníky. Před korunovací se zavázal poslušností vůči papeži a slíbil, že bude usilovat o jednotu všech církví. To přispělo k tomu, že ho moravská města, Lužice a Slezsko uznaly za panovníka. Byl obratný diplomat a shromažďoval na svém dvoře i německé kališníky.

Husitská revoluce a reformace v 15. století silně potlačila německý jazyk v Čechách (nikoli však na Moravě) a posílila převažující vliv českého jazyka.

Myšlenky husitské doby a husitskou tematiku (včetně osobností Husa a Žižky) pak recipovala německá literatura hlavně v době předbřeznové, kdy byly aktuální požadavky svobody svědomí, národní samostatnosti a sociálních reforem.

Tématem husitství v německé literatuře se zabýval zejména Arnošt Vilém Kraus, který soustavně sledoval ohlas českého písemnictví v německém prostředí a odezvu husitského hnutí v německé literatuře od jeho počátků přes literaturu barokní a osvícenskou až po 19. století. Své poznatky zachytil v knize *Stará historie česká v německé literatuře* (Praha: Bursík a Kohout, 1902) a zejména v obsáhlém třísvazkovém díle *Husitství v literatuře prvních dvou století svých, Husitství v literatuře barokní a osvícenské a Husitství v literatuře 19. století* (Praha: Čes. akademie – Bursík a Kohout, edice Rozpravy Čes. Akademie, 1917, 1918 a 1924).

DOBA HUMANISMU A REFORMACE

Husitské hnutí dokončilo proces počestění měst v českém vnitrozemí (na Moravě k závažnějším změnám nedošlo), avšak v okrajových oblastech Čech německé osídlení nebylo vážněji narušeno. Na přelomu 15. a 16. století počet německého obyvatelstva v českých zemích opět začal stoupat. Výrazně se to projevilo především na severozápadě Čech, zvláště vlivem dolování stříbra, které po staletí postupovalo Saskem směrem na jih a kolem roku 1500 dosáhlo krušnohorských hřebenů.

V posledních letech vlády Jiřího z Poděbrad se hlásili ke slovu první **humanisté**. Raný humanismus v českých zemích se časově shoduje přibližně s dobou vlády Jagellonců (1471–1526), vrcholný humanismus s dobou od nástupu Habsburků na český trůn (roku 1526) do porážky stavovského povstání na Bílé hoře (roku 1620). V literární tvorbě se vedle sebe vyskytují dozvuky středověku a první tóny nového renesančního směru. Tak kupříkladu **Hynek z Poděbrad** (patrně 1452–1492), nejmladší syn krále Jiřího z Poděbrad, zřejmě skládal na konci 15. století podle německých předloh veršovaná rozmlouvání o lásce (minnerede), která jsou pozdně středověkým literárním typem. Milostné básně jemu připisované – *Májový sen* a *Veršové o milovníku* – jsou velmi blízké básním ze sborníku písní (Liederbuch) Klary Hätzlerové (**Clara Hätzlerin**, asi 1430 – 1476 nebo 1477). Sbíрка zvaná *Liederbuch der Clara Hätzlerin* (1471), obsahující asi 220 náboženských i milostných písní a dialogů, je uchovávána v knihovně Národního muzea v Praze. České básně nejsou však překladem, ale napodobeninou německých předloh. Básněmi Hynka z Poděbrad a jejich vztahem k německým předlohám se zabýval Pavel Trost. Úryvky z *Májového snu* přeložil do němčiny **Alfred Waldau** (vl. jménem Joseph Ignaz Jarosch, podepisoval se též Josef Valdemar Jaroš, 1837–1882) pod názvem *Lyrische Fragmente aus dem „Maitraum“ des Prinzen Hynek von Poděbrad* a zařadil je do antologie *Altböhmische Minnepoesie* (Praha, 1860). Týž Hynek z Poděbrad také vytvořil cenný aktualizovaný překlad jedenácti příběhů z Boccacciova *Dekameronu*, avšak nikoli podle originálu, nýbrž podle německého převodu.

Humanističtí autoři, kteří si cenili antiky, působili hlavně v církevních a školských (i univerzitních) kruzích a psali především příležitostnou poezii, v níž často užívali antických básnických útvarů a prozodie, motivů z antické mytologie a napodobovali stylem nejvýznamnější římské básníky (Vergilia,

Ovidia, Horatia aj.). Tvořili latinsky, někteří dokonce občas i řecky, poezie v domácích jazycích v očích těchto vzdělanců nepožívala vážnosti, takže se koncem 15. a v 16. století pěstovala jen velmi málo.

Na přelomu osmdesátých a devadesátých let 15. století se do Čech dostal chudý potulný žák **Johannes Butzbach** (1477–1526), který se zde stal šlechtickým sluhou na Žluticku. Jeho latinská autobiografie *Hodoeporicon* (rukopisně 1506, edice originálu v 19. století, od té doby četné německé překlady) obsahuje mj. svěže podané realistické postřehy o životě v Čechách a podává zápis českého *Otčenáše*, jak si jej tento Němec zapamatoval. Výbor z Butzbachovy knížky přeložil v roce 1927 Eduard Bass, odborně se dílem zabýval Karel Dvořák.

O několik desetiletí později než humanismus zasáhlo Evropu **reformační hnutí**. Německý reformátor **Martin Luther** (1483–1546) našel brzy ohlas i v Čechách, již koncem roku 1517 se v severních Čechách objevily jeho známé teze. Na lipské disputaci s dr. Johannem Eckem se veřejně postavil proti upálení Jana Husa, což vyvolalo brzy příznivou odezvu u českých nekatolíků i snahy navázat s ním kontakty. Luther se po lipské disputaci sám začal důkladněji zabývat Husovým dílem a Husův proces se stal jedním z velmi diskutovaných témat v letákových polemikách mezi zastánci staré víry a Lutherovými přívrženci. Čechové přestali být v Německu považováni jednoznačně za kacíře, u Lutherových stoupců Hus požíval úcty jako předchůdce soudobé reformace. V roce 1537 byly vydány ve Wittenberku Husovy listy z Kostnice, a to jak latinsky, tak v německém překladu, obě vydání s Lutherovou předmlouvou. V 16. století se z němčiny do češtiny přeložilo mnoho luteránských autorů, protože tato literatura byla pro utrakvisty věroučně přijatelná, luterány a utrakvisty spojoval odpor proti římské církvi a utrakvistům lichotilo, že Luther a jeho stoupců Husa. Vzdělaný biskup Jednoty bratrské, básník, historik, pedagog a překladatel **Jan Blahoslav** (1523–1571) studoval na luteránském gymnáziu v Goldbergu (1543–1544) a ve Wittenberku (1544–1545), centru německé reformace, a pobýval i v Basileji jako centru humanistických studií. Svůj vzor našel v Lutherově spolupracovníku Philippu Melanchtonovi a ve své literární a překladatelské činnosti – zmiňme především *Nový zákon vnově do češtiny přeložený* (Ivančice, 1564) – uplatnil své humanistické vzdělání i znalost názorů Philippa Melanchtona, Erasma Roterdamského a známého Lutherova překladatelského spisku *Sendbrief vom Dolmetschen* (1530). Blahoslav připravil svým dílem půdu pro zpracování *Bible kralické*, která sehrála významnou roli v kodifikaci češtiny jako literárního jazyka.

Některé styčné body v názorech utrakvistů a luteránů pomáhaly do jisté míry překlenout národnostní protiklady. Od konce dvacátých let 16. století přicházely na jižní a střední Moravu početné zástupy všude – kromě nábo-

žensky tolerantní Moravy – pronásledovaných stoupců radikálního křídla reformace, tzv. novokřtěnců (též anabaptisté, německy Wiedertäufer), kteří zde během řady desetiletí více méně poklidného života (vypovězení ze země byli s konečnou platností v roce 1622) vytvořili mj. svéráznou náboženskou literaturu (písně, listy, kroniky). Žili však v úplné národnostní a náboženské izolaci od domácího obyvatelstva.

Politická a náboženská situace v Čechách se zkomplikovala nástupem **Ferdinanda I. Habsburského** (1526–1564). Ten sice musel přísahat na dodržování kompaktát a počítat s nekatolickou většinou české šlechty a obyvatelstva, ale snažil se podporovat katolické náboženství a přiváděl na svůj dvůr oddané šlechtice-úředníky z rakouských zemí. K velkému střetu mezi panovníkem a českými stavy došlo v letech 1546–1547 v souvislosti s válkou Ferdinandova bratra, císaře Karla V. proti tzv. Šmalkaldskému spolku, jednotě německých protestantských knížat a měst. Ferdinand nařídil zemskou hotovost, tj. svolání českých stavovských vojsk na pomoc Karlovi V., ale české stavy účast na tomto tažení odmítly, jednak ze sympatií vůči německým protestantům, jednak proto, že panovník svoláním hotovosti bez předchozího schválení zemským sněmem porušil zákony země. Když pak Habsburkové koncem dubna 1547 v bitvě u Mühlbergu nad protestanty zvítězili, zasáhly důsledky porážky i jejich spojence. Po krátkém zápase o Prahu tak stihl trest i stavy v Čechách. Ferdinand I. v červenci a v srpnu 1547 předsedal ve Vladislavském sále na pražském Hradě čtyřem soudním procesům. Celkem bylo odsouzeno šestnáct pánů, devatenáct rytířů a osmadvacet měšťanů a bylo vyneseno deset rozsudků smrti, z nichž kat nakonec vykonal pouze čtyři. Král si totiž nechtěl znepřátelit mocné urozené rody. Rozsudky se týkaly jak Čechů, tak Němců z českých zemí. Pak došlo na konfiskace jak českého, tak německého šlechtického majetku. Ferdinand I. však především postihl města v Čechách pro jejich pasivní rezistenci a sympatie se Šmalkaldským spolkem a omezil výrazně jejich samosprávu a uvalil na ně finanční pokuty.

V dubnu 1556 povolal Ferdinand I. do Prahy tehdy nový jezuitský řád. Prvních dvanáct jezuitů, většinou z Vlámka, se usadilo v bývalém klášteře u sv. Klimenta na Starém Městě, kde založili školu a postupně ji rozšířili v Collegium Clementinum, jezuitskou univerzitu. V roce 1561 bylo obnoveno pražské arcibiskupství, které nebylo obsazeno od husitských válek. Po Ferdinandově nástupu na český trůn (1526) a zvláště na přelomu 16. a 17. století, poté, co Rudolf II. Habsburský povznesl Prahu na hlavní město habsburské monarchie (v roce 1583), narůstal v Čechách počet šlechticů z německých a rakouských zemí. Některé s sebou přiváděli Habsburkové jako své úředníky, jiní – přitahováni císařským dvorem sídlícím od roku 1583 opět v Praze – se snažili získat v českých zemích pozemkový majetek. České stavy se pokoušely tyto tendence omezit nebo jim zcela zabránit. O tzv. inkolátu,

tj. o právu získávat pozemkový majetek v zemi, rozhodovaly zemské sněmy a udělení tohoto práva vázaly na splnění určitých závazků, především na povinnost, aby se příchozí šlechtici učili česky nebo aspoň své děti dali učit česky. Po prohraném stavovském povstání z let 1618–1620 strhl na sebe rozhodování o inkolátu habsburský panovník a štědře jej uděloval katolické šlechtě přicházející do Čech během třicetileté války.

Šlechtici zvali do českých zemí zejména německé horníky a skláře, a tak v průběhu a zejména ke konci 16. století příliv Němců do českých zemí opět zesílil. Řemeslníci a tovaryši z rakouských a německých zemí také vyplňovali pracovní mezery způsobené tím, že šlechta zabraňovala odchodu českých poddaných do měst. Luterská reformace tento příliv imigrantů usnadňovala, neboť padla náboženská bariéra mezi Říší a kacířskými Čechami. Německé protestanty považovali čeští utrakvisté za bratry ve víře. Katolické Němce zase podporovali Habsburkové. Čechy a Morava tak byly dvojjazyčné už před bitvou na Bílé Hoře.

Jednota českobratrská, která vznikla krátce po polovině 15. století pod vlivem učení Petra Chelčického, kladla důraz na evangelium a na morální bezúhonnost. Na rozdíl od utrakvistů se radikálně rozešla s římskou církví. V jejích jednoduchých bohoslužbách měla důležitou roli duchovní píseň. Duchovní píseň ostatně hrála významnou úlohu od počátků husitského hnutí, již Jan Hus dával v Betlémské kapli zpívat písně před kázáním a po něm. Jejich rozkvět však začíná až po jeho smrti. Táborité zavrhlí latinský liturgický zpěv a Jan Želivský, kněz v kostele Panny Marie Sněžné v Praze, původní liturgické zpěvy počestil. Tyto novinky měly později ohlas i u německých reformátorů, především u Thomase Müntzera (kolem 1490 – 1525) a posléze i u samotného Martina Luthera.

Jednota českobratrská měla přívržence i mezi německým obyvatelstvem zejména v Krušnohoří, v údolích Jizerských hor a v hraničních oblastech mezi Čechami a Moravou.

K Českým bratřím se připojil i někdejší mnich z Vratislavi (Breslau, dnes Wrocław) **Michael Weiße** (asi 1488–1534), který z vratislavského kláštera uprchl a uchýlil se do Litomyšle (Leitomischl). Na podzim roku 1522 byl spolu s kazatelem Jednoty bratrské **Janem Rohem** (kolem 1490–1547) vyslán do Wittenberku k Lutherovi, aby s ním navázali oficiální styky. Znovu byli oba posláni do Wittenberku roku 1524. Roku 1529 byl Roh zvolen do úzké rady Jednoty bratrské a prosazoval orientaci na Luthera. Roh je možná autorem překladu *Spis Martina Luthera z řeči německé v českú přeložený, v němž ukazuje co se mu při Bratřiech zdá za pravé a co za pochybné* (Litomyšl, 1545). Ve třicátých letech spravoval významný sbor Jednoty v Mladé Boleslavi (Jungbunzlau). Weiße chtěl pro německou obec Českých bratří vytvořit zpěvník, jenž by byl německou obdobou českých zpěvníků, které již delší dobu používaly obce české. Roku

1531 tak v Mladé Boleslavi vyšla sbírka *Ein New Gesangbüchlein*, kancionál věnovaný německým protestantům, obcím Českých bratří v Landškrouně (Landskron) a Fulneku (Fulnek). Obsahovala 157 písní, z nichž 20 byly překlady z češtiny, zbylých 127 jsou původní díla Weiřova. Jedenáct Weiřových písní převzal Luther do svého zpěvníku (např. *Nun lasst uns den Leib begraben*). Roh Weiřův zpěvník přepracoval a znovu vydal roku 1544 v Norimberku s titulem *Ein Gesangbuch der Brüder in Behemen und Merherrn* [...].

Němci v Čechách a na Moravě tak měli řadu německých náboženských písní ještě před tím, než Luther, zajímající se o náboženské poměry v Čechách, napsal pro své přívržence písně vlastní. Německými náboženskými písněmi se zabýval např. literární historik Rudolf Wolkan (*Das deutsche Kirchenlied der Böhmischen Brüder im 16. Jahrhundert*, 1891).

Asi v roce 1517 vzniklo město Jáchymov (Joachimsthal), osídlené především saskými havíři, které prožilo několik desetiletí závatné konjunktury a na přechodnou dobu se stalo druhým největším městem v Čechách po Praze. Zde se od poloviny dvacátých let začala razit i nová mince, tolar (její název pochází z nářeční výslovnosti Joachimsthaler, Thaler), která měla velký úspěch, protože vytvořila minci střední hodnoty, která dosud v peněžním systému chyběla. Jáchymov se stal kulturním centrem a centrem německé protestantské literatury. Byl i významným střediskem humanistické inteligence (byla tam latinská škola).

Jakýsi sběratel vydal už v roce 1531 ve Zwickau knížku *Bergreihen*, tj. hornické písně, svědčící o pěstování písní v českých hornických městech Jáchymov a Horní Slavkov (Schlaggenwald). Mnohé z těchto písní se tehdy zpívaly v celém Německu (např. *Ich stund an einem Morgen* nebo *Lieblich hat sich gesellt mein Herz in kurzer Frist*), v některých lze najít narážky na Jáchymov (např. *Gut bier schenkt man in Joachimsthal*).

V Jáchymově samotném působil tamější kantor a básník **Nicolaus Hermann** (1480–1561), patřící k zakladatelům tradice německé protestantské náboženské písně v českých zemích. V jáchymovské škole vyučoval asi od roku 1524 a spolu s Johannem Mathesiem se zasloužil o její vysokou úroveň. V slavném letáku *Ain neu Mandat Jesu Christ an alle getreuen Christen* (1524, pod titulem *Mandát nový Ježíše Krista* vyšel česky roku 1546) energicky obhájuje reformaci. Je předním autorem protestantských písní, sbírky *Sonntagsevangelia* (1560) a *Historien von der Sintflut* (1562). Z písní dosud živých je nejvýznamnější vánoční píseň *Lobt Gott, ihr Christen alle gleich*.

Kazatel **Johannes Mathesius** (1504–1565), syn horníka, vyučoval v Jáchymově asi od roku 1532. V letech 1540–1542 studoval ve Wittenberku teologii, spřátelil se s Lutherem a pak se vrátil a působil v Jáchymově jako farář. Tamější školní knihovnu povzněl na evropskou úroveň. Velké jazykové nadání projevil ve svěžích kázáních ovlivněných Lutherem (asi 1500), nejvýznamněj-

ší je sbírka *Sarepta oder Bergpostill* (1562) s mnoha detaily z přírodovědy, hornictví a života horníků. Líčí tu smyšlené biblické hornické město, jakýsi zidealizovaný Jáchymov. Mathesius napsal také první životopis Lutherův. Obraz tohoto velkého reformátora nastínil v knize sestavené z kázání *Historien von [...] M. Luthers Anfang, Lehr, Leben und Sterben* (1565) jako očitý svědek, takže je tu mnoho detailů z Lutherova života. Kniha si získala velkou oblibu a vydal ji ještě romantik Achim von Arnim. Mathesius se také podílel na sborníku *Tischreden*, zachycujícím debaty Lutherova kroužku. Mezi další Mathesiova díla patří náboženské dílo *Historia unseres lieben Herrn und Heilands Jesu Christi* (1568, český překlad pod titulem *Historie Pána a Spasitele našeho Ježíše Krista*, 1596) a báseň *Oeconomia* (1560). Tu přeložil do češtiny s názvem *Oeconomia, totiž stav, regiment aneb zpuosob domovní básník Tomáš Řešátko Soběslavský* († 1602), radní, cechmistr a primátor v Sušici (Schüttenhofen), a vydal ji roku 1574 u Jiřího Melantricha v Praze.

Johann Habermann, humanisticky polatinštěným jménem **Avenarius** (1516–1590), rodák z Chebu (Eger), který byl původně členem katolického řádu křižovníků s červenou hvězdou, po svém přestoupení k luterství působil určitou dobu jako luteránský pastor ve Falknově (Falkenau, nyní Sokolov), pak jako profesor hebraistiky ve Wittenberku. Za svého působení v západních Čechách vytvořil sbírku procítěných lyrických modliteb *Christliche Gebeth für allerley Not* (1567), které dosáhly obrovské obliby. V protestantských oblastech se vydávají dodnes a byly přeloženy do mnoha jazyků. Do češtiny je přeložil již v roce 1573 počátečný měšťan **Jan Straněský** (asi 1517 – po 1595) s názvem *Jana Habermanna Chebského, faráře ve Falkenově: Modlitby nábožné a křesťanské [...]*. Habermannovy modlitby si až do začátku 18. století vydávali čeští exulanti v nizozemském Haagu, v německé Žitavě i na Slovensku, po vydání tolerančního patentu vyšly česky roku 1783 v Brně.

Zatímco husitství i německá reformace výrazně přispěly k rozvoji duchovních písní v domácím jazyce, větší rozvoj katolické duchovní písně nastal až po tridentském koncilu, v druhé polovině 16. století. K prvním německým katolickým kancionálům patřily německé sbírky duchovních písní, jejichž autoři pocházeli z českých zemí.

Vzdělaný a tolerantní olomoucký rodák **Johann Leisentrit** (1520–1586), který působil jako děkan kolegiální kapituly v Budyšíně, zde roku 1567 publikoval rozsáhlou sbírku duchovních písní s názvem *Geistliche Lieder und Psalmen der alten Apostolischer recht- und wahrgläubiger Christlichen Kirche*, kterou věnoval císaři Maximiliánu II. I když Leisentrit zdůrazňoval, že chce svým zpěvníkem podpořit pravou apoštolskou církev, zařadil mezi 216 písní i některé písně Lutherovy. Ortodoxní kruhy proto později tuto sbírku odmítaly jako kacířskou. Další katolický zpěvník sestavil **Christoph Schweher (Hercyus)** (1520 nebo 1521–1593) z (Českého) Krumlova (Krumau), městský písař v Budějovicích (Budweis) a farář v Kadani (Kaaaden). Skládal marián-

skou lyriku, slavnostní vánoční koledy a velikonoční písně, kde jarní příroda souzní s náladou křesťanů. Jeho katolický zpěvník *Veteres ac piae cantiones Praecipuorum Anni Festorum* (1561) byl vydán v Norimberku. Německy vyšly jeho písně roku 1581 v Praze pod titulem *Christliche Gebet und Gesäng auf die heilige Zeit und Fayertage oder das gantze Jar*. Některé z jeho písní přeložil Jan Amos Komenský. Hercyovy latinské verše na oslavu krumlovské školy jako student neuměle přeložil František Ladislav Čelakovský.

Dalším významným centrem německy psané literatury v českých zemích bylo luterské hornické město Jihlava (Iglau). Působil tu luterský kazatel narozený ve Württembersku **Paul Spreth** (1484–1551), lépe známý pod polatinštěným jménem **Paulus Speratus**. Na příkaz olomouckého biskupa byl uvězněn a měl být jako kacíř upálen, ale na přímluvu vlivných moravských šlechticů byl osvobozen, musel však Moravu neprodleně opustit. Odešel do Wittenberku, kde se stal významným pomocníkem Lutherovým. Zde napsal mj. spisek, v němž nabádal Jihlavany ke stálosti v luterské víře *Wie man trotzen sol auffs Creutz widder alle welt zu stehen, bei dem deutsch Evangelio: an die Iglar Paulus Speratus nach der gefencknis zum newen Jar 1524* (Wittenberk, 1524).

V Jihlavě se také ujal tzv. **meistersang**, **mistrovský zpěv**, navazující na umění středověkých minnesängrů a pěstovaný měšťany v řadě německých měst, především v Mohuči a v Norimberku. Německá škola mistrovského zpěvu je doložena i v Jihlavě. Od šedesátých let se tu konaly pěvecké slavnosti a v roce 1571 byl slavnostně ustaven cech mistrů pěvců, o jehož povolení požádali jihlavský magistrát Jakob Pukane a Jonas Zeidler, jimž městská rada rychle vyhověla. Mistrovská škola tu pak působila téměř padesát let (1571–1620), k nejznámějším členům patřili Georg Schaller a městský písař Thomas Pessler, jejichž písně měly ohlas i v Rakousku a v Německu a dostaly se do zpěvníků jiných pěveckých škol. Město dávalo pro slavnosti k dispozici radniční sál a městského trubače, a slavností se účastnila i místní latinská škola. Jihlavská pěvecká škola se řídila vzorem pěveckých cechů ve Štýru (Steyr) a podněty přišly i z Vídně, Norimberku a Vratislavi (Breslau, dnes Wrocław). O činnosti jihlavských mistrů pěvců se zachovaly podrobné záznamy. Skládali hlavně písně na biblická témata, ale psali i básně o minulosti Jihlavy a básně z let 1590 a 1591 se téměř výhradně zabývaly morovou epidemií a zemětřesením, které tehdy město postihlo. Některé mistrovské písně z Jihlavy (a rovněž ukázky z dalších latinských a německých textů z Jihlavy) přeložil do češtiny František Marek v souboru *Jihlava ve verších staletí* (Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1960). Jihlavští básníci pěstovali i osobní kontakty s norimberským mistrem **Hansem Sachsem** (1494–1576), který ostatně věnoval českému království báseň *Ursprung des beheimischen Landes und Koenigreiches* a vydal ji tiskem v Norimberku roku 1553. Pod názvem *Původ české země a království* ji přeložil Antonín Hartl (Praha: Orbis, 1936). Činnost

jihlavské pěvecké školy přerušila třicetiletá válka a rekatolizace pak zpřetrhala vztahy k protestantským německým městům. Už v roce 1621 jihlavská pěvecká škola zanikla a roku 1622 byli z Jihlavy vypuzeni protestantští kazatelé a rektor latinské školy.

Brzy po husitských válkách, jak vyplývá z kronik, se začaly o Velikonocích ve městech hrát **divadelní hry** pašijové, pak i vánoční hry, zdramatizované legendy a masopustní šprýmy (*Fastnachtspiele*). Herci byli laikové z řad obyvatel města. Z pašijových her se zachoval rukopis *Egerer Fronleichnamsspiel* z konce 15. století, obsahující osm tisíc veršů a písňové vložky. Tato hra patří ke hrám nejobsáhlejším a k jejímu provedení bylo zapotřebí tří dnů. První den začínal stvořením světa a končil scénou s dvanáctiletým Ježíšem v chrámu. Druhý den uváděl do děje učedníky, kajícnou Maří Magdalenu, vzkříšení Lazarovo, vjezd do Jeruzaléma, velikonoční hostinu a soudní scény – Ježíš před veleknězi, před Pilátem, před Herodem, bičování a odsouzení. Třetí den se předváděla křížová cesta, ukřižování a snětí z kříže, stráž u hrobu, zmrtvýchvstání a cesta do pekel. Hra končí scénou, v níž se Ježíš zjeví Maří Magdaleně a apoštolům, a následuje závěrečné slovo heroldovo. Chebská hra je v rámci uchovaných německých her významná svou obsáhlostí i zdařilým propojením dramatických, naučných, lyrických a teologických prvků. Není komplexním dílem jednoho autora, byla sestavena z několika jednotlivých her, které anonymní tvůrci spojili v jeden celek. Z lyrického nářku Mariina vznikl pravděpodobně samostatně hraný kus, jehož rukopis se dostal do Prahy a je znám jako *Prager Marienklage*. Podle kronik se velká divadelní představení konala až do šedesátých let 16. století v Chebu (Eger), Kadani (Kaadon), Trutnově (Trautenau) i v jiných městech.

Mikuláš Konáč z Hodiškova (asi po 1480 – 1546), spisovatel, dramatik a překladatel, vážený pražský měšťan a knihtiskař, který jako nakladatel vydávané knihy často sám překládal a upravoval, přeložil v polovině 16. století biblické drama *Judith* lužického dramatika a luterského teologa **Joachima Greffa** (asi 1510 – 1552) z roku 1536. Překlada dal výmluvný podtitul *Hra z historii Judith pilně vybraná a rykmy mírnými tuto sepsaná, abychom se v nepravostech poznali a za smilování k Bohu volali, aby nepřátely odvrátil od nás přeukrutné v tento nebezpečný čas* a v předmluvě ke knižnímu vydání vyslovil požadavek psaní her v národním jazyce. Jde o biblický příběh o statečné Juditě, který navozoval paralelu k soudobému ohrožení Evropy Turky. Konáčovo drama je první známá školská biblická hra v českém jazyce.

Rektor městské školy v Chomutově (Komotau) a člen tamější městské rady, autor latinských příležitostných básní **Matthaeus Meisner** (1543 – po 1602) napsal německou biblickou hru *Historica tragoedia. Ein new Biblisches Spil, von dem erschrocklichen untergang Sodom und Gomorra. Item Von der Opfferung Isaac*. Tuto hru vytištěnou roku 1580 v Praze přeložil a upravil pod titulem *Historica*

tragoedia, nová žalostivá hra, z biblí svaté vybraná o strašlivém podvrácení Sodomy a Gomorry a o obětování Isaaka (1586) **Daniel Stodolius z Požova**, farář u sv. Barbory v Kutné Hoře (Kuttenberg), později správce a učitel svatohavelské školy v Praze. Při překladu postupoval poměrně samostatně, přidal zpěvy „panen ve dvou kůřích“ (tj. dva dívčí sbory), anonymní postavy komických čertů pojmenoval Kašička a Kvasnička a osmislabičný verš originálu změnil na desetislabičný.

Jedním z nejlepších dramatiků 16. století byl **Clemens Stephani** (též Steffani, Stephanus, Steffan, před 1530–1592). Pocházel z Bochova (Buchau) na Chebsku, studoval v Lipsku a stal se roku 1558 kantorem latinské školy v Chebu (Eger), ale v témž roce působení ve škole zanechal a živil se jako soukromý učitel. V letech 1571–1574 byl knihkupcem v Horním Slavkově (Schlaggenwald), v roce 1574 se vrátil do Chebu, kde roku 1576 obdržel oprávnění provozovat tiskárnu, obchodovat s knihami však směl jen na veřejných trzích. Vydával sborníky vokálních skladeb a duchovních písní, sepsal také zprávu o povodni v Karlových Varech (Karlsbad) s titulem *Erbärmliche und erschreckliche Neue zeitung, der vor unverhörten jämmerlichen Wassernoth, so sich dieses 1582. Jar, den 9. May, in Keiser Carls Bad und in den umbligenden Stetten und Flecken, im Land zu Behaim zugetragen* (Norimberk, 1582).

Ovlivnil ho nejen Hans Sachs, ale i Terentius. Je známo, že v letech 1551–1558 vytvořil tři divadelní hry. První z nich, tragédie o šesti dějstvích *Ein erschrecklich Historia von einer Königin aus Lamparden* (1551), spočívá na krátkém textu Hanse Sachse. Královská dcera Rosimunda, jejíž otec byl poražen a zabit, je nucena provdat se za otcova přemožitele Alkina. Získá přízeň jednoho z Alkinových rytířů a přiměje ho, aby Alkina zavraždil. Pak se zamiluje do šlechtice z Čech a rytíře se chce zbavit otráveným vínem. Ten však záměr odhalí a přiměje ji, aby víno vypili společně. Hra končí smrtí obou protagonistů. V závěru andělé vyzývají k pokání, protože se blíží konec světa.

Nejvýznamnějším Stephaniho dílem je drama *Eine Geistliche Action aus Ludovici Beroaldi Dialogo* (tiskem 1568). Samostatně zpracovává rozšířenou středověkou látku – příběh Kohokoliv (Jedermann) – umírajícího člověka, jehož opouštějí všichni přátelé a jen jeho Dobré skutky ho doprovázejí na cestě před Nejvyššího soudce. Látka byla známa a rozšířena již delší dobu v Německu, v Anglii i v Nizozemí, existují i latinská zpracování. V Stephaniho moraliť kromě hříšníka vystupují i otec, matka, duchovní, ďablové, andělé a Bůh. Protože byl autor protestant, jsou tu Dobré skutky nahrazeny Vírou, jak je to v protestantských zpracováních tohoto tématu obvyklé. V závěru se objevují andělé a čerti, kteří vedou spor o duši zemřelého, a hříšník je nakonec zachráněn díky své víře. Do velkých dialogů jsou zabudovány četné narážky na biblické texty, což odpovídá dobovému duchu. Hra obsahuje též dvě hudební vložky (Stephani patrně i komponoval).

Třetí hra – *Eine kurtze und fast lustige Satyra oder Bauernspil mit fünf Personen von einer Müllnerin und ihrem Pfarrherr* – vznikla v roce 1568 a je typickým příkladem tehdejší frašky. Zpracovává oblíbené téma o podváděném manželu, vychytralém potulném studentovi a záletném faráři. Končí šťastně – student zasáhne v manželův prospěch, nikoho však neprozradí, a proto mu farář slíbí, že ho bude podporovat na studiích. Pětiaktová hra má kromě prologu a epilogu také argumentum (stručné shrnutí děje).

Stephaniho hry mají dramaticky dobře vystavěný děj, dialogy se blíží mluvené řeči, mají vtíp a bohatství nápadů. Autor zřejmě dobře znal jevištní techniku a uplatňoval se i jako herec a režisér vlastních her, které nacvičoval se žáky. Do němčiny také přeložil Terentiovy komedie *Andria* a *Eunuchus* (1554). V roce 1570 v Chebu připravil provedení pašijové hry *Passio Secundum Matheum. Das ist: Das Leyden und Sterben unseres Herrn und Erlöser Jesu Christi*.

Stephani se dostával do sporu s místními vzdělanci a s městskou radou v Chebu, jimž jeho hry připadaly příliš světské a znevažující. V těchto sporech neměl autor úspěch, byl trestán zákazem publikovat, a dokonce i zatčením (1581).

Na území Čech tedy byly provozovány jak katolické, tak protestantské vánoční a pašijové hry, a později – v době protireformace – jezuitské hry.

Ke konci 15. století se do českých zemí dostával z Německa **knihtisk**, za jehož vynálezce je považován Johann Gutenberg z Mohuče (asi v polovině 15. století). Tento vynález měl zásadní vliv na bouřlivé šíření literárních děl a jejich znalost. Není náhodou, že právě katolická Plzeň (Pilsen), která měla intenzivní styky s německými městy, zvláště s Norimberkem, byla prvním místem v Čechách, kde se začalo tisknout, i když rok 1468, často udávaný jako doba vytištění tzv. *Kroniky trojánské*, není zcela jistý a je předmětem vědeckých sporů. Z Německa se šířil knihtisk do dalších zemí díky tiskařům, kteří se většinou usazovali ve velkých městech, nebo pracovali jako potulní tiskaři. K nim patřil i Johannes Alakraw, který přišel v polovině osmdesátých let 15. století z Pasova do šumavského Vimperku (Winterberg) a vytiskl zde dva latinské teologické spisy a český kalendář (tzv. minucí). Nejstarší německé tisky z prvotiskového období (tj. do roku 1500) na našem území byly vytištěny v Brně. Zajímavostí je, že při přechodném útlumu tiskárenské činnosti v Plzni po roce 1513 vyšlo kolem roku 1520 několik českých tisků v Norimberku. K nejzajímavějším z nich patří tři tisky z roku 1518 – Klaudyánova mapa Čech (nejstarší tištěná mapa Čech vůbec, je orientována na jih), satira *Frantova práva* a tzv. *Catonova disticha* (morálně-naučná dvojverší, vzniklá ve 3. století po Kr. a spojená neprávem s římským státníkem a spisovatelem, antickým moralistou Catonem Starším, 234–149 př. Kr.; tato *Disticha* byla hojně používána jako školní příručka při výuce jazyků). Norimberský tisk obsahuje latinskou verzi, německý překlad distich od známého humanisty

Sebastiana Branta (1457–1521) a české zpracování Brantovy předlohy od plzeňského vzdělance **Jana Mantuana-Fencla** (kolem 1485–1544/1545), který je též považován při nejmenším za spoluautora prozaické satiry *Frantova práva* (1518).

V průběhu 16. století vyšlo v Čechách celkem na tři sta německých tisků ve formě letáků, jarmarečních písní, historických lidových balad, modliteb a náboženských písní. Zajímavá je i poměrně bohatá knižní tvorba z oblasti **lexikografie a jazykových příruček**, které chtěly napomáhat řešení dvojjazyčné problematiky země. Roku 1513 vyšel latinsko-česko-německý slovník, roku 1550 byla vydána latinsko-česko-německá konverzační příručka jednoho českého žáka německého humanisty a Lutherova spolupracovníka Philippa Melanchtona. První jednoduchá příručka česko-německé konverzace pro potřeby kupců byla roku 1525 vytištěna v Plzni. Roku 1540 napsal **Ondřej Klatovský z Dalmanhorstu** (asi 1504 – asi 1551) obsáhlou konverzační příručku pro Čechy i Němce, *Knížka v Českém a Německém jazyku složená, kterak by Čech Německy a Němec Česky čísti, psáti i mluwiti učiti se měl. Ein buechlein in Behemischer und Deutscher sprach wie ein Beham Deutsch, deß gleychen ein Deutscher Behamisch lesen schreiben und reden lernen soll*, která se zřejmě stala školní učebnicí a vycházela v četných vydáních až do poloviny 17. století. **Zikmund z Jelení** (humanistickým jménem Sigismundus Gelenius, 1497–1554), syn humanistického překladatele Řehoře Hrubého z Jelení (asi 1460 – 1514), editor antických klasiků a spolupracovník Erasma Rotterdamského, vydal jako známý nakladatel v Basileji roku 1537 srovnávací slovník latinsko-řecko-německo-český *Lexicon symphonum*.

V souvislosti se šířením knihtisku do českých zemí se rozmohlo i vydávání ní pozdně středověkých prozaických **knížek lidového čtení (Volksbücher)** tiskem jako lidové četby. Tato zábavná česká próza recipovala především díla německá nebo i jinojazyčná prostřednictvím německých adaptací. Tak například v druhé polovině 16. století vyšel český překlad německé knížky lidového čtení *Fortunatus* (1561) a humanista **Martin Carchesius** (vl. jménem M. Kraus z Krausenthalu, † mezi 1612–1614) přeložil do češtiny a roku 1611 vydal vlivnou knížku lidového čtení *History o životu D. Jana Fausta, znamenitého čarodějníka* (orig. *Historia von D. Johann Fausten, dem weltbeschreyten Zauberer*, 1587). Tento překlad uvedl do české kultury evropský literární typ Fausta a stal se východiskem bohaté tradice, která se v Čechách rozvíjela hlavně v oblasti kramářské písně, lokalizace pověsti do domácího prostředí (Faustův dům v Praze), lidové četby (nová adaptace od Václava Rodomila Krameria), loutkového divadla i krásné literatury (Š. Hněvkovský, A. Jirásek). Česky vyšly i *Divná historie Tyl Eilenspigle* (asi 1550, 1556, orig. *Ein kurtzweilig Lesen von Dyl Ulenspiegel*, 1510–1511), *Melusina* (1555, orig. *Melusine*, 1471), *Historie o krásné kněžně Mageloně* (1565, orig. *Die schön Magelona*, 1527) a *Fortunatus* (asi polovina 16. stol., orig. *Fortunatus*, 1509).

Knížky lidového čtení se někdy staly i podkladem her. Například **Tobiáš Mouřenín z Litomyšle** (též Litomyšlský, asi 1560 – po 1625), básník, dramatik, překladatel a upravovatel morálně naučných německých spisů a tehdy populárních zábavně-naučných děl, zpracoval podle německé epické předlohy **Dietricha Albrechta** *Eine kurtzweile Historia, welche sich hat zugetragen* (1599), českou hru *Historia kratochvilná o jednom sedlském pacholku, kterak u sedláka za tři groše sloužil, a o poběhlým židu [...]* (1604). Epickou předlohu převedl do dialogické formy za použití osmislabičného verše. Pacholek se vydá do světa na vandr a dostane za svou dobrosrdečnost od neznámého pocestného kouzelné housličky. Ty mu pomohou v různých životních situacích. Použije je proti židovskému lichváři, kterého vláká do trní, začne hrát a Žid musí v trní tancovat. Rychtář pacholka odsoudí k smrti, ale ten pod šibenicí začne hrát na kouzelné housle a hraje, dokud mu tancem vyčerpaný rychtář nedá svobodu a neslíbí potrestat Žida. Hra byla populární a měla vliv na vytvoření české tradice her s motivy kouzelných hudebních nástrojů. *Historia kratochvilná* se až do 19. století tiskla jako knížka lidového čtení. Moralita Tobiáše Mouřenína *Věk člověka. Pěkná duchovní hra o desaterém věku života lidského* (1604, 1736) je adaptací německé předlohy **Jörga Wickrama** (asi 1505 – před 1562) *Die zehn Alter der Welt* (1531), která vycházela ze staršího spisu Pamphilia Gengenbacha (kolem 1480 – kolem 1525), basilejského tiskaře a spisovatele, který napsal kromě masopustních her aj. spis *Zehn Alter dieser Welt* (1511). Český autor si při adaptaci díla počínal samostatně, text rozšířil asi o 600 veršů (přibližně na 1600 veršů) a místo osmislabičného verše předlohy použil verš jedenáctislabičný. Realisticky prokreslil charaktery postav a hru oživil odkazy na soudobý stav společnosti. Na začátku hry se Poustevník pře se Světem, krásnou paní (die Welt je ženského rodu, proto v německé literatuře vystupuje Welt-Svět jako klamně krásná dáma), o to, zda člověk patří více Bohu nebo Dáblu. Pak následují dialogy Poustevníka s představiteli jednotlivých období lidského života – Dítě, Mládenec, Muž, Šedesátiletý nebo Mrzák v devadesáti, Kůže kostí ve stu. V závěru morality vkládá Smrt lidskou duši do rukou Dábla. Tobiáš Mouřenín má smysl pro dramaticitnost, ale neexistuje žádný doklad o divadelních představeních jeho děl.

Na německé předloze spočívá i *Sumovní kronika velmi pěkná o silném Rohovém Sayffridovi* (1615). Předlohou byl pravděpodobně tisk z počátku 17. století *Lied vom Hürnen Seyfrid*. Tato skladba byla poprvé vytištěna v Norimberku kolem roku 1530.

Do češtiny byl převeden i román **Jörga Wickrama** (kolem 1505 – před 1562) *Ritter Galmy aus Schottland* (1539) pod titulem *History o rytíři jménem Galmy* (1561, 1610).

Po roce 1621 odešel Tobiáš Mouřenín jako luterán do exilu, zřejmě do Bavorska.

Německými vlivy na Mouřenína se zabývali už zmíněný Leopold Zatočil a literární vědec, odborník na staročeskou literaturu a komeniolog Milan Kopecký.

Do kontextu česko-německých kulturních vztahů je vhodné zařadit i zmínku o nejproslulejším dějepisném díle této doby, jímž je *Kronika česká Václava Hájka z Libočan* (koncem 15. stol. – 1553). Původně utrakvistický farář, který po roce 1521 přestoupil na katolictví, ji napsal převážně v letech 1534 až 1539, prošla cenzurou a byla dotištěna v říjnu 1541, avšak pro průtahy a spory byla vydána až roku 1543. Hájek navazuje na starší kronikářské zpracování minulosti Čech počínaje Kosmovou a Dalimilovou kronikou a popisuje české dějiny od bájného příchodu Čechů (datuje jej k roku 644) do nástupu Habsburků na český trůn (roku 1526). Hájek sice vyznával humanistické heslo „ad fontes!“, ale prameny kriticky nehodnotil, fakta doplňoval vlastními kombinacemi a příběhy dobášňoval. Kronika tak má beletristické rysy. Silně ji proto kritizovali osvícenci a vytýkali jí nevěrohodnost v údajích, hlavně historik a kněz piaristického řádu, původem z německé rodiny, Gelasius Dobner v komentářích k edici latinského překladu z let 1761–1762. Pro barvitě vyprávění se však kronika stala na celá staletí nejoblíbenější knihou o české minulosti a oblibu u čtenářů si udržela až do národního obrození. Poskytla látkové podněty romantickému historismu nejen v literatuře české od *Rukopisu královédvorského* a *Rukopisu zelenohorského* (1817–1818) až po Julia Zeyera, ale i v literatuře německé. Ačkoli tu je předmětem Hájkových výpadů evropská reformace 16. století a pronikání luterství do Čech, kronika byla již roku 1596 přeložena do němčiny. Německý překlad kadaňského městského notáře **Johannese Sandela** († 1625) *Böhmische Chronica Wenceslai Hagecii* [...] vyšel ve třech vydáních v letech 1596, 1697 a 1718. Stal se oblíbeným pramenem dobrodružných a hrůzostrašných rytířských románů a působil na obraz Čech, který najdeme u Johanna Gottfrieda Herdera nebo u Clemense Brentana.

DOBA BAROKA

Jestliže 16. století znamenalo trvalý rozkvět německé a české literatury v Čechách a na Moravě, 17. století přineslo sestup z dosažených výšin. Pražská utrakvistická **univerzita** (tzv. Karolinum), která se za husitských válek oficiálně přihlásila ke kalichu a od šedesátých let 15. století na ni měli přístup jen utrakvisté, za evropským vývojem zaostávala. Jezuitská kolej v Praze (tzv. Klementinum), povýšená roku 1562 na úroveň univerzity, se v prvních letech své existence soustředila na rekatolizaci země, stejně tak zemská univerzita v Olomouci, kterou založili roku 1573 rovněž jezuité. Jezuité zakládali také gymnázia. Ve školách, jak utrakvistických, tak jezuitských, a od 17. století i premonstrátských a piaristických se pěstovala latinská dramata většinou na antické nebo náboženské náměty. Například **Jan Campanus Vodňanský** (vl. jménem J. Kumpán, 1572–1622), profesor pražské univerzity (od 1603) a pak její rektor (1621), jeden z nejvýznamnějších humanistů té doby a hrdina románu Zikmunda Wintra *Mistr Campanus*, napsal latinskou školskou hru *Bretislaus, comaedia nova*. Vznikla brzy po jeho příchodu na univerzitu a na rozdíl od tradice školských her na biblické náměty se inspirovala českou historií. Patrně jde o vůbec první známou hru s námětem z domácích dějin. V prologu vystupují antické mytické postavy, bohyně Venuše a Cupido, který je poslán na Vyšehrad, aby vznítil lásku Břetislava k Jitce. Na začátku vlastního děje panovník Oldřich vyzývá syna Břetislava k sňatku s dívkou z českého rodu. Břetislav se však vydá do ciziny a seznámí se s dcerou německého markraběte Jitkou (Juttou), unese ji z kláštera a odveze domů. Kníže Oldřich se sňatkem souhlasí, ale německý císař Jindřich vypraví do Čech vojsko. Hrozbu války nakonec odvrátí Jitka, která dosáhne usmíření mezi německým císařem a českým knížetem Oldřichem i Břetislavem. Děj a hlavní postavy Campanus převzal z kronik – Kosmovy, Dalimilovy, Hájkovy aj. Vytvořil tu však negativní postavu českého šlechtice Šíby Vršovce, který rozdmychává česko-německé napětí a jehož touha po moci ohrožuje mír. Premiéra hry se měla konat 16. srpna 1604, ale nejvyšší kancléř, který reprezentoval rekatolizační politiku a utrakvistické univerzitě nebyl nakloněn, provedení hry zakázal s tím, že tupí císaře.

Rudolf II., který v roce 1576 přenesl císařský dvůr z Vídně do Prahy, se o poezii příliš nezajímal, i když v rudolfínské Praze pobývala řada vzdělanců písňících pozdně humanistickou latinou, jako např. uvedený Jan Campa-

nus Vodňanský, dvorní dějepisec, nizozemský humanista Jacobus Typotius (1540–1601) nebo dvorní lékař a básník Michael Maier (1568/69–1622). V jezuitském Klementinu byl roku 1578 vysvěcen Angličan Edmund Campion (též Campianus, Kampián, 1540–1581, 1970 svatořečen), autor latinských školských divadelních her, který v letech 1574–1580 působil v Klementinu jako profesor rétoriky. Campionovi se někdy připisuje autorství hry o svatém Václavovi, o níž však chybí informace. Prahu navštívil dvakrát (roku 1575 a 1577) anglický básník sir Philip Sidney a žila tu i mladá, latinsky píšící básnířka **Jane Elisabeth Westonová** (Elisabeth Ioanna Westonia, **Vestonia**, 1581–1612). Ta pocházela z Anglie, odkud musela rodina z náboženských důvodů odejít do vyhnanství, vyrůstala v německy mluvícím pohraničí a velmi mladá se ocitla na pražském dvoře. Stala se nevlastní dcerou alchymisty Edwarda Kelleyho (1555–1597), za nějž se provdala její ovdovělá matka. Kelley od roku 1584 pobýval s rodinou v Čechách, získal velké jmění a prostorný dům na Dobytčím trhu (dnes Karlovo náměstí), nyní známý jako Faustův dům. Přízeň Rudolfa II. však ztratil poté, co roku 1591 zabil v souboji dvorského úředníka, a byl vězněn na Křivoklátě a v Mostě (Brüx), kde roku 1597 zemřel, zřejmě sebevraždou po požití jedu. Rodina se ocitla v nesnázích a Vestonia se marně latinskými verši obracela na císaře s žádostí o pomoc. V latinské lyrice líčila svůj život, rodinu, přátele i prostředí dvora a vztahy k umělcům a učencům, v příležitostných básních komentovala dobové události (např. pražskou povodeň roku 1596). Její ostatky spočívají v kostele sv. Tomáše v augustiniánském klášteře v Josefské ulici na Malé Straně. Některé z jejích latinských básní přeložil František Ladislav Čelakovský, později Kamil Bednář.

Významné postavení u dvora Rudolfa II. měl probošt pražské kapituly sv. Víta **Georgius Pontanus von Breitenberg** (též Georgius Bartholdus a Breitenberg, † 1614), původem z Mostu (Brüx), vzdělaný na jezuitské akademii v Praze. Psal latinsky, česky i německy duchovní lyriku, legendy a složil i epos o svém rodném městě *Bruxia [...] delineata carmine* (1593), který patří k oblíbenému druhu básnických topografií. Líčí v něm, jak město věrné církvi napadli husité, svedení ďáblem, v čele s Žižkou. Ale s pomocí Panny Marie dorazí včas vojsko, které město zachrání a kacíře zažene. Reprezentativní dílo, plné rétorických figur, kontrastů a kupících se metafor, představuje manýrismus směřující k baroku. Německy napsal např. *Das Leben S. Ivani, der in dem Kloster S. Johannis des Tauffers unterm Fels begraben und gehret wirdt* (Praha 1591, 2.vyd. Praha 1595). Císař Pontana vyznamenal vavřínovým věncem a Pontanus, který byl skvělým řečníkem, pronesl nad zemřelým Rudolfem II. velkolepou řeč k jeho slávě.

Prahu rudolfínské doby vylíčil v novele *History von Isaak Winkelfelder und Jobst von der Schneid, wie es diesen beiden Gesellen in der weltberühmten Stadt Prag ergangen* blíže neznámý **Niklas Ulenhart**. Základní prvky děje převzal ze Cervantesovy pikareskní novely *Rinconete y Cortadillo* (*Rohánek*

a *Střihálek*), děj přeložil ze Sevilly do Prahy a obohatil o vlastní detailní líčení pražských poměrů. Vypráví o skupině darebů a prohnaných taškářů, jejichž vůdcem je Zuckerbastel a mezi nimiž jsou Němci, Češi a Italové, luteráni, husité i katolíci. S nimi čtenář prochází pražskými ulicemi a prohlíží si Staré Město s náměstím a radnicí, kráčí přes most na Malou Stranu s mnoha kostely a šlechtickými paláci a dále až na Hrad, kde dokonce nalezne popis Vladislavského sálu. Novela, plná dobových narážek na dvůr, šlechtu i měšťanstvo, vyšla v roce 1617, ale odehrává se před smrtí Rudolfa II., tj. před rokem 1612, kdy Praha ještě byla císařským městem. Tiskem vyšla v Augsburgu roku 1617, pak ještě několikrát a údajně podnítila k barvitému popisu i realistickému jazyku dobrodruhů táhnoucích ze země do země německého barokního romanopisce Hanse Jakoba Christoffela von Grimmelshausen, který ji zmínil v úvodu svého *Simplicissima*.

Rudolf II. nepěstoval slavnostní průvody ani divadlo, naproti tomu věnoval velkou pozornost vědě, malířství a sochařství. Zakládaly se latinské školy, vrstva vzdělanců podílejících se na literárním životě početně rostla. Po Rudolfově smrti propukly náboženské spory a nový císař Matyáš přeložil dvůr do Vídně.

Reformační hnutí nakonec vyústilo v otevřenou roztržku mezi katolíky a utrakvisty. Ta vyvrcholila v našich zemích **stavovským povstáním**. Zdrucující porážka stavovského vojska v rozhodné bitvě na Bílé hoře 8. listopadu 1620, průběh a vyústění třicetileté války a násilná rekatolizace země poškodily základy vzájemných česko-německých literárních vztahů, které se tak slibně rozvíjely v 16. století, a zasáhly neblaze do literárního vývoje v českých zemích, a to jazykově českého i jazykově německého.

Povstání českých stavů v roce 1618 bylo konfliktem mezi dosavadní stavovskou monarchií a budoucí absolutní monarchií, bylo i bojem o náboženskou svobodu, kterou si české stavy vynutily na prvních Habsburcích (tzv. Rudolfův „Majestát“ z roku 1609) a kterou Ferdinand II. – český král od roku 1617 a římský císař od roku 1619 – nechtěl respektovat. Oba tyto konflikty se týkaly stejnou měrou Čechů i Němců z českých zemí. Bezprostřední podnět k povstání dokonce přišel z německy mluvících oblastí Čech po násilném uzavření protestantských kostelů na klášterních panstvích v Broumově (Braunau) a Hrobě (Klostergrab) u Teplic (Teplitz). Břevnovský a osecký opat sice přitom postupovali v duchu striktního výkladu augšpurského náboženského míru z roku 1555, avšak defenzoři protestantské víry svolali v květnu 1618 sjezd nekatolických stavů do Prahy, došlo k defenestraci a stavové prohlásili Habsburky za zbavené českého trůnu. Mezi těmito povstanci byli příslušníci obou národností a obě národnosti postihly i tragické důsledky porážky na Bílé hoře. Protože české stavy chtěly ospravedlnit a vysvětlit svou při s panovníkem a agitovat pro své stanovisko doma i v zahraničí, vydaly již

v roce 1618 dvě apologie, první velmi stručnou poměrně brzy po defenestraci, druhou, která obsahovala důkladně podložené právnické argumenty, rovněž už v roce 1618. S první vyšel zároveň její německý překlad, zatímco překlad obsáhlé *Druhé Apologie Stavův Království Českého, Tělo a Krev Pána Ježíše Krista pod Obojí přijímajících* zabral více času, takže vyšel až v roce 1619 s titulem *Die Andere Apologia Der Stände des Königreichs Böhmeimb, So den Leib und Blut unseres Herren und Heylands Jesu Christi under Beyder gestalt empfahen. Aus der Behemischen Sprach in die Teutsche versetzt und allen Liebhabern der Warheit Teutscher Nation zum besten in Druck verfertiget*, a text byl vůči českému originálu aktualizován v souladu s vyvíjející se situací. Tato apologie vyšla v Praze u Jonathana Bohutského z Hranic. Roku 1619 byla vydána v Praze dokonce i ve francouzském překladu.

Represivní opatření, která podnikli Habsburkové, se dotkla nejen Čechů, ale i Němců žijících v Čechách. Ze sedmadvaceti vůdců odboje – „českých“ pánů (přesněji řečeno: šlechticů a měšťanů z Čech – šlo přitom o tři příslušníky panského stavu, sedm rytířů a sedmnáct měšťanů), které dal císař popravit 21. června 1621 na Staroměstském náměstí (Moravany omilostnil), bylo deset Němců. Nejvýznamnější z nich byl hrabě Joachim Andreas Schlick, jehož rod zbohatl na jáchymovském stříbře. Schlick vstoupil na popraviště jako první. Z rytířského stavu byl Bedřich/Friedrich z Bílé, hejtmán německých lén. Ze štýrského šlechtického rodu pocházel luterán Karel z Lichtenštejna. Byli odsouzeni i někteří němečtí měšťané jako Leander (Leonard) Rüppel (Ryppl) z Ruppachu, Georg Hauenschild z Fürstenfeldu a doktor Friedrich Georg z Oldenburgu.

Dlouhodobější následky měla konfiskace majetku účastníků povstání, který císař rozdělil jako odměnu mezi své věrné, hlavně španělské vojevůdce a rakouské poradce, nebo rozprodal cizincům. Tato konfiskace postihla dvě třetiny veškerého pozemkového vlastnictví, majitele vyměnila téměř polovina panství na Moravě.

Ještě horší bylo pronásledování nekatolíků. I to se týkalo nejen protestantských Čechů, ale i českých Němců, i když Čechy postihlo podstatně více. Vedlo k vlně exilu do zemí, kde byla větší náboženská svoboda. Roku 1627 bylo vydáno tzv. Obnovené zřízení zemské pro Čechy, o rok později pak pro Moravu. Povolovalo jen katolické náboženství, šlechta a měšťané se mohli vystěhovat. Čechy tak pro víru opustila asi čtvrtina šlechty a asi pětina majetného měšťanstva, především české inteligence. Ani toto vyhnání, které se týkalo více než třiceti tisíc obyvatel, se však neřídilo kategoriemi národnostními, ale náboženskými. Ze země muselo samozřejmě odejít i všechno nekatolické duchovenstvo. Obnova katolické víry byla svěřena novým řádům – hlavně jezuitům, usedlým v Praze od roku 1556 a původně vyhnaným stavovskou vládou, piaristům, kapucínům aj., které přicházely do Čech převážně z německy mluvících oblastí. Jezuité dostali zpět svou kolej a Klementinum spojili s Ka-

rolinem v jednu univerzitu. Tzv. unijní dekret Ferdinanda III. z 23. února 1654 založil spojenou Karlo-Ferdinandovou univerzitu, na níž filozofii a teologii přednášeli jezuité z Klementina, a práva a lékařství, vyučované v Karolinu, byly pod jejich nepřímým dohledem. Kromě toho jim byl svěřen dozor nad všemi školami a tiskárnami v Čechách. Avšak ani protireformace nebyla v první řadě zaměřena protičesky, například jezuita Antonín Koniáš odsuzoval k upálení nejen knihy české, ale i nekatolické německé.

V průběhu třicetileté války silně klesl počet obyvatelstva – téměř na polovinu. Na počátku války se počet obyvatel v Čechách a na Moravě odhaduje na 2,75 milionu (což byla na tu dobu vysoká hustota zalidnění – 35 lidí na čtverečný kilometr). Po válce se počet obyvatel Čech a Moravy snížil o milion (na čtverečný kilometr připadlo jen 20 lidí). Roku 1615 bylo v Čechách 150 tisíc poddanských usedlostí, roku 1648 ležela celá jedna třetina z nich ladem. Do země proudili němečtí osadníci a jazyková hranice se posunula hluboko do vnitrozemí. Obnovené zřízení zemské zrovnoprávnilo němčinu s češtinou, a tak spolu s dalšími společenskými faktory otevíralo cestu k úpadku češtiny.

K prvním obětím náboženského pronásledování ještě před stavovským povstáním patřil básník **Theobald Hoeck** (1573 – po 1622). Narodil se ve Falci, byl znalý latinské i německé literatury té doby, ovlivnila ho kulturní atmosféra rudolfínské Prahy a byl od roku 1600 činný jako sekretář pana Petra Voka z Rožmberka, posledního příslušníka mocného jihočeského knížecího rodu. Organizoval mj. Vokovy styky s protestantskou Uníí. Roku 1601 vydal Hoeck básnickou sbírku *Schönes Blumenfeld*, která – vedle literárních reforem Němce Martina Opitze a ještě před nimi – předznamenala německou barokní poezii a zahájila novou etapu lyriky německého jazyka. Tématem Hoeckových básní je láska, cesty, poezie, život u dvora, hříšný svět a smrt. Paleta sahá od náboženských a naučných básní až po drobné písně žertovného obsahu. K baroku směřuje bohatství strofických forem, užívání antitezí, stupňování a hromadění výrazů, metrika a výběr slov jsou blízké starší poezii. Básník spojuje evropský manýrismus s německou tradicí. Theobald Hoeck byl přívržencem evangelické Unie, po Vokově smrti byl katolickými odpůrci obviněn ze zfalšování jeho závěti, byl vězněn v Praze a odsouzen k smrti. V roce 1619 za pražského stavovského povstání byl osvobozen, a to i na základě své obrany, která vyšla bez udání místa v roce 1619 pod názvem *Copey eines Schreibers An Ihr Gn. Defensorn und Herrn Directorn der Löblichen Evangelischen drey Ständ der Cron Beheimb In Prag den 23. Julii 1618 Jahrs abgegangen*. Zúčastnil se bojů proti Habsburkům jako důstojník ve válce falcké v Porýní a v roce 1622 jeho stopa mizí.

Protože Čechy a Moravu opustily nesčetné německé protestantské rodiny, změnil se i charakter německy psané literatury v českých zemích. By-

la-li v 16. století vesměs protestantská, nyní se protestantské ladění vytrácí a na jeho místo nastupuje náboženství katolické, přičemž rekatolizace se plně rozvinula teprve po roce 1650. Literární díla této doby plní především úkol upevňovat katolickou víru a podporovat katolickou církev. Německé i české tisky byly tehdy věnovány zejména náboženským úvahám, modlitbám, církevním písním a životu světců. Převaha náboženských obsahů v německy psané literatuře přetrvala po celé 17. i 18. století. Rekatolizace s sebou přinesla i nebývalý rozmach kazatelství. Obrovský počet českých, německých a latinských kázání, která do konce první poloviny 18. století hojně vycházela tiskem v knižních souborech nebo samostatně, je dosud z větší části neprozkoumán. Autoři jsou dnes už zapomenuti nebo neznámi.

Jeden z nich – **Sigmund von Birken** (1626–1681) – se však stal jedním z nejuznávanějších literátů německého baroka. Pocházel z Čech, jeho rodištěm je Skalná (Wildstein) u Chebu, kde byl jeho otec luteránským farářem. Sigmund však celý život prožil v Německu. Studoval na univerzitě v Jeně práva a teologii. V roce 1645 přišel do Norimberku, kde se usadil jako soukromý učenec a měl čilé styky s vídeňským císařským dvorem a mnoha knížecími dvory v Německu. Hned po příchodu do Norimberku se stal členem tamějšího básnického kruhu a jazykové společnosti Pegnesische Blumengesellschaft, kde dostal přízvisko Floridan a kterou jako její vedoucí („Oberhirte“) přivedl k novému rozkvětu od roku 1622. Byl v první řadě básníkem příležitostným, více učencem než básníkem. Psal příležitostné básně, divadelní hry (např. pro slavnosti při ukončení třicetileté války), ale především rozsáhlá díla historická a genealogická. V jeho dílech se pojí půvab pastýřské lyriky s formálním uměním a obrazností baroka.

Na území rekatolizovaných Čech a Moravy vznikaly v této době mj. **sbírky katolických náboženských písní**. Jeden z prvních takových německých kancionálů *Echo hymnodiae coelestis, Nachklang der himmlischen Sing-Chöre, das ist Alte und Neue Catholische Kirchengesänge* (Sulzbach, 1675) sestavil chebský regenschori **Johann Georg Franz Braun von Braunsthal** (životní data neznáma). Náboženskou lyriku psal např. jezuita **Matthias Schuffenhauer** (1625–1687), který v roce 1686 vydal v Praze sbírku *Lyra Ethica Versu Latino sonans, resonansque Rhythmo Germanico* s podtitulem *Lyra ethica, Sittlicher Lauten-Klang*.

Skutečným a dosud nedoceněným básníkem byl **Bartholomaeus Christelius** (1624–1701). Pocházel z Mohelnice (Müglitz), jako jezuita vyučoval na řádových školách ve Vratislavi (Breslau, dnes Wrocław), Chomutově (Komotau), Telči (Teltsch) a v Praze. Psal německy a latinsky náboženské vzdělávací spisy, náboženskou lyriku a epigramy, ve kterých projevil veršovou obratnost a barokní jazykové bohatství. K jeho významným spisům, v nichž často kombinuje lyrickou prózu s básněmi a písněmi, patří např. *Via spinorosea, Leid- und Dornweg, Freud- und Rosensteg* (Praha, 1668), *Psalterium amoris. LiebPsalter*.

Oder 150 Göttliche Lieblieder Allen Mit Gottes willen wol übereinstimmenden hertzen (Praha, 1673) a *Zodiakus Laetofatalis. Lustiges Sterb-Jahr. Mit II Sinn- und Geistreichen Grab-Schriefften und Schlußreimen Ausgezeichnet* (Praha, 1690). Jedna jeho báseň *Na hrob karbaníka* je přeložena ve sborníku německé barokní lyriky *Růže ran* (Praha: SNKLHU, 1959). Překladačem sborníku je **Erik Adolf Saudek** (1904–1963), literární a divadelní kritik, překladatel z němčiny, angličtiny (Shakespeare) a francouzštiny (Molière). Osobně se stýkal s H. Bahrem, R. M. Rilke, F. Werfelem, M. Brodem, S. Zweigem, Hofmannsthal a j. Působil i jako divadelní a literární kritik, režisér a dramaturg. V roce 1936 spoluzaložil Kruh překladatelů. Jako překladatel navazoval na metodu svého učitele Otokara Fischera a zdůrazňoval vedle jazykové kompetence kulturněhistorické znalosti. Zúčastnil se Fischerova rozsáhlého projektu překladu Spisů J. W. Goetha, překládal hlavně prózy (E. T. A. Hoffmanna, G. Kellera, J. Wassermanna, G. Hauptmanna a j.), v menší míře poezii (F. Hölderlina, Ch. Morgensterna). Po Saudkově smrti byl sborník *Růže ran* rozšířen o další překlady časopisecké nebo z pozůstalosti a vydán jako antologie *Labuť a růže. Překlady poezie od Shakespeara k Rilke* (1966, ed. Aloys Skoumal).

V pražském kapucínském klášteře na Loretánském náměstí na Hradčanech žil kolem roku 1628 kazatel a autor náboženských písní **Prokop von Templin**. Narodil se asi v roce 1607, pocházel z evangelické rodiny a poté, co konvertoval ke katolictví, vstoupil do kapucínského řádu. Jeho písně jsou zařazeny do sbírky romantiků Clemense Brentana a Achima von Arnim *Des Knaben Wunderhorn* (1806–1808, český výbor s titulem *Chlapcův kouzelný roh* pořídil překladatel Jindřich Pokorný, předmlouvou opatřil Pavel Trost a vydalo pražské nakladatelství Odeon 1980).

Již zmíněný jezuita **Antonín Koniáš** (1691–1760), syn pražského knihtiskaře, se snažil „kacířské“ knihy nahrazovat vlastní českou a německou tvorbou. Kromě sbírek kázání vytvořil na základě starší písňové tvorby kancionál *Cytara Nového Zákona Pravého Boha v Předrahých Krystové Víry Tajemstvích a v Svatých jeho Libo-Spěvně Oslavující* (Hradec Králové, 1727), který sám přeložil do němčiny s titulem *Lob-Klingende Harffe Deß Neuen Testaments, so den wahren Gott in den unaußforschlichen Geheimnissen deß christlichen Glaubens [...] preiset* (Hradec Králové, 1730), přičemž do překladu zařadil dokonce i některé své úpravy protestantských písní.

Jedním z mála světských autorů byl **Paul Rochus Redlich** (1633 – kolem 1689). Tento jihlavský rodák vystudoval medicínu a stal se pražským lékařem. V polovině padesátých let 17. století několikrát dlouhodobě pobýval v Itálii. Za velkého moru roku 1680 pracoval v košířském morovém špitálu a řádění moru v Praze pak vylíčil v rozsáhlé epické básni *Spiegel Deß Prägerischen Elends, Darin kürztlich vorgebildet, wie der Gerechte Gott seinen lang-gefasten Zorn über die gewaltige Stadt Prag im Jahr 1680 außgeschüttet [...]* (Praha, s. d., předmluva 1682).

Rozvinutá barokní německá lyrika ze Slezska u Němců z českých zemí však ohlas nenalezla, ačkoli Slezsko od dob kazatele Angela Silesia (1624–1677) až po dobu básníka Johanna Christiana Günthera (1695–1723), tedy po celou jednu epochu, patřilo k zemím Koruny české.

Ještě horší důsledky než pro německy psanou literaturu v českých zemích měla represivní rekatolizační opatření pro jazykovou kulturu českého národa. Domácí literatura zůstala odtržena od evropského vývoje a čeština se zredukovala na hovorový jazyk, používaný především venkovským obyvatelstvem. Některé zajímavé překladatelské počiny se však najdou i v rámci rekatolizace českých zemí. Tak například člen jezuitského řádu **Felix Kadlinský** (1613–1675), jehož literární dílo tvoří převážně parafráze cizích básnických a náboženských děl, přebásnil umělecky hodnotné verše německého katolického lyrika **Friedricha Spee von Langenfeld** (1591–1635) ze sbírky *Trutz Nachtigall* (1649) pod titulem *Zdoroslaviček v kratochvilném hájíčku postavený* (Praha, 1655; druhé vydání Praha, 1726)). Tím k nám uvedl bukolickou a idylickou poezii, přičemž německou předlohu vědomě přizpůsobil českému prostředí. Sbíрка měla vliv ještě na české obrozence a Václav Thám převzal ze *Zdoroslavička* celé partie do almanachu *Básně v řeči vázané* (1785 a 1812). Německý kapucín **Martin z Kochemu** (Martin von Cochem, též Martin Linius, 1634–1712), kazatel a oblíbený náboženský lidový spisovatel, který působil v Mohuči, v Trevíru a pak koncem 17. století v Rakousku a v Čechách, sepsal modlitební knížku, kterou do češtiny přeložil horšovskotýnský kapucín Edelbert Nymburský jako *Zlatý nebeklič* (1701) a která se u nás stala oblíbenou sbírkou modliteb. Týž překladatel přeložil do češtiny i Kochemův *Veliký život Pána a Spasitele našeho Ježíše Krista* (1698, do roku 1901 dalších sedm vydání). Nejnovější vydání pořídili literární historici Miloš Sládek, Lucie Peisertová a Tomáš Breň (Praha: Argo, 2007).

Na tomto podkladě vznikaly později **německé a české pašijové hry**. Základní vliv měl Kochemův spis na scénář pašijové hry, která se inscenovala v Železném Brodě (Eisenbrod). Za jejího autora se považuje **Václav Jelínek** (1715–1758), od roku 1744 kaplan v Železném Brodě, který z pověření místního faráře vytvořil text a připravil inscenaci pašijové hry. Text, jehož původní název není znám, se uchoval pouze v rámci pozdější, rozšířené verze pašijové hry *Teatrum passionale* (též *Železnobrodská hra o umučení Páně*), kterou v letech 1791–1793 zapsal její poslední upravovatel **Jan Jáchym Tepr** (1741–1799). Je nejstarším českým v úplnosti dochovaným textem pašijového mystéria. Spíš než ve stylu jezuitského divadla je hra zpracována jako středověké mystérium. Jejím vzorem mohla být pašijová hra hraná dříve měšťany v Turnově (Turnau) a pravděpodobně inspirovaná pašijovou inscenací ve Švábském Gmündu, neboť s tamními klenotníky turnovští kamenáři čile obchodovali. Jelínkova pašijová hra byla poprvé provedena v autorově režii na železnobrodském náměstí v roce 1752.

Kochemův spis byl vedle Bible hlavním inspiračním zdrojem také pro dramatika a pořadatele divadelních představení **Josefa Havla** (1778–1838). Ten sestavil pašijovou hru *Umučení Pána Ježíše* (též *Lastibořská hra velikonoční*, též *Havlova pašijová hra*), jejíž text se dochoval v zápisech z druhé poloviny 19. století. Hra se inscenovala zřejmě mezi léty 1859–1891 ve Vlastiboři u Semil (Semil).

Kochemovo dílo bylo podkladem i pro pašijové hry v Hořicích (Höritz) na Šumavě (*Böhmerwald Passionsspiele in Höritz, Höritzer Passionsspiele*), o kterých je první zmínka až z roku 1802. Podle Kochema sepsal v roce 1816 tkadlec **Paul Gröllhesl** (1785–?) hru *Das Leiden und Sterben unseres Herrn Jesu Christi. Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen mit dem Vorspiel der Versündigung der ersten Menschen im Paradiese [...]*. Do čtyřicátých let 19. století se tyto hry hrály v postním a velikonočním čase před kostelem nebo v tanečním sále v Hořicích, popř. i v okolních obcích. V devadesátých letech 19. století dal spolek Deutsch Böhmerwaldbund postavit Pašijový dům, kde se poprvé hrálo v roce 1893. Cyklus představení se 300 účinkujícími shlédlo tenkrát 40 tisíc diváků. V roce 1895 hořičtí občané vystoupili i na zájezdu v Praze. Naposled se tyto hry německy hrály v roce 1936, další představení nacisté v roce 1938 zakázali. V roce 1937 vytvořil pro české diváky překlad *Pašijové hry v Hořicích na Šumavě* **Miroslav Haller** (1901–1968), bratr lingvisty a bohemisty Jiřího Hallera, od roku 1941 profesor dramatického oddělení státní konzervatoře v Praze. Je též autorem básnických próz a překladatelem H. Heina (*Básně*, 1958), F. Rabelaise a F. Garcíi Lorky. Po druhé světové válce se čeští osadníci pokusili na německou tradici navázat, pozvali roku 1946 ke spolupráci režiséra Emila Františka Buriana, ten ale odmítl. Nakonec se dávalo 19 představení v letech 1947 a 1948, v roce 1949 komunistické úřady pašijové hry zakázaly a Pašijový dům v Hořicích byl zbořen. V roce 1990 vznikla Společnost pro obnovu pašijových her v Hořicích na Šumavě, která se stala členem Europassion, evropského výboru pašijových her sdružujícího producenty z dvanácti zemí. Poslední etapa začala premiérou 26. června 1993 v přírodním divadle v Hořicích. Nová úprava však ze starých německých textů už nevychází.

Interkulturní vztahy se po třicetileté válce přesunuly především na **literaturu v exilu**. Sto padesát tisíc exulantů odešlo do zahraničí – do Saska, Braniborska, Polska a do Nizozemí. Velkou pomoc poskytovali nekatolíkům, vypuzeným z českých zemí, zejména němečtí protestanti. Exulanti z Čech se usazovali jednotlivě nebo v malých koloniích a zakládali si vlastní obce, např. v Žitavě (Zittau), Pirně, v Nové vsi u Berlína (dnes berlínská čtvrť Neudorf), v polském Lešně (Lissa), v Ochranově (Herrnhut) u Zhořelce (Görlitz), v Nížkém (Niesky). Hlavně v Prusku a v Sasku byli ochotně přijímáni a dostávalo se jim podpory. České komunity se dlouho udržely např. v Neudorfu a v Herrnhutu, kde od roku 1722 hrabě Nikolaus Ludwig von Zinzendorf

(1700–1760) usazoval na svém panství moravské exulanty. Z této komunity pak vzniklo společenství Ochrannovských bratří (Herrnhuter Brüdergemeinde).

Česká literatura tak částečně přesídlila do německých zemí. S německou pomocí vycházely v Žitavě, v Drážďanech, v Berlíně a v Halle české bible, modlitební knihy, zpěvníky i polemické spisy. Přes hranice se pašovaly německé i české tajně tištěné evangelické publikace malého formátu. Aktivita exulantů často nelze jednoznačně připisat Čechům nebo Němcům, důležitější než společná či rozdílná národnost bylo společné či rozdílné náboženské vyznání. Kupříkladu do Pirny emigroval **Jan Rosacius Hořovský** (též Rosacyus, Rozacius, 1581–1632), který byl roku 1602 ve Wittenberku ordinován na kněze a pak působil jako utravvistický duchovní v Mníšku pod Brdy (Mnischek), v Litni a od roku 1614 v Praze u Sv. Mikuláše na Malé Straně. V roce 1621 připravoval na smrt české pány odsouzené po porážce na Bílé hoře, v témž roce musel Čechy opustit a našel dočasné útočiště v Pirně, kde uveřejnil *Gratulatio ad transmigrantes Bohemos* [...] (asi 1628) a *Otázky kratičké a sprostné z Písem svatých* (asi po 1631). Jeho nejvýznamnějším literárním dílem je *Koruna neuvadlá mučedníkův božích českých* [...], v níž popsal poslední chvíle života odsouzených vůdců stavovského povstání a zaznamenal rozhovory s nimi. Vyšla zřejmě až po autorově smrti roku 1655 v Lešně (s odkazem na nedoložené vydání v Amsterdamu).

K vedoucím osobnostem české emigrace v Sasku patřil **Christoph Megander** (1591–1635) ze severních Čech, který zprvu působil jako luteránský pastor v Postoloprtech (Postelberg) a v Benešově nad Ploučnicí (Bensen), roku 1624 odešel do emigrace a v letech 1624–28 provozoval tiskárnu v Pirně. V Čechách psal převážně česky, pro emigranty z Čech vydal český překlad hojně tištěného díla hlavního saského dvorního kazatele **Matyáše Hoe** (1580–1645) *Evangelisches Handbüchlein Darinnen Unwiderleglich auß einiger Heiligen Schrift erwiesen wird, wie der genandten Lutherischen Glaub recht Catholisch, Der Bápstler aber Lehr im grund irrig, und wider das helle Wort sey* (1. vyd. Lipsko 1603) s názvem *D. Matyáše Høe Kurfiřštského Saského Předního Dvořského Kazatele v Drážďanech Evangelická Ruční Knížka, v kteréžto se z samého Slova Božího nepohnutelně prokazuje, že víra, tak řečených Lutheránuv jest pravá Katholická* (Drážďany 1627, 2. vyd. 1630). Později Megander působil v Sasku jako luteránský duchovní a psal německy.

V zahraničí žila i největší osobnost této epochy – **Jan Amos Komenský** (**Comenius**, 1592–1670). Ani on rozhodně nebyl nacionalistou ve smyslu 19. století. Sebe označoval jako „Moravus“, na mapě Moravy uváděl místní jména německy a při práci na *Pansophii* byl jeho předním spolupracovníkem Němec z českých zemí, rodák z Lučního Chvojna (Deutsch-Kahn) u Ústí nad Labem (Aussig) Johann Georg Ritschel. Ritschel byl znalcem Aristotela a stejně jako Komenský byl exulantem.

Komenský psal svá díla česky a latinsky, ale není pochyb, že němčinu ovládal. Byl pastorem v severomoravském Fulneku, kde příslušníci Českých bratří byli většinou Němci. Lze předpokládat, že jim kázal německy. Také prostředí v Lešně bylo zčásti německé. Dopisy v té době psal zřejmě latinsky, obsahovaly však polské a německé pasáže. Je možné, že sám přeložil do němčiny své *Informatorium školy mateřské*, které vyšlo v Lešně roku 1633 v prvním vydání, a to německém (český originál byl publikován až v 19. století). Překladatelem však mohl být i některý z Komenského spolupracovníků. *Orbis pictus* vyšel dvojjazyčně, latinsko-německy v Norimberku roku 1658. Je doloženo, že německý překlad latinského textu pořídil již zmiňovaný vážený norimberský barokní básník a dramatik Sigmund von Birken. Komenský však na německém textu možná spolupracoval.

Až do osmdesátých let 18. století se ráz německy psané literatury v českých zemích nezměnil a literatura stagnovala. Totéž nelze říci o jazyku. Už na počátku 17. století bylo Němců ve městech tolik, že městské úřady záležitosti německých občanů vyřizovaly německy. Jazykovou otázkou se zabýval i český sněm a vydal roku 1615 zákon, podle nějž cizinci, kteří se chtěli v zemi usadit, museli prokázat znalost češtiny. Germanizační proces v českých zemích v době pobělohorské se neuskutečnil najednou, ale po etapách. Zatímco část domácí šlechty a měšťanstva emigrovala, do země proudili Němci a byli preferováni. Změnila se struktura vládnoucí šlechtické vrstvy. Domácí šlechta tvořila už jen skupinu a musela se asimilovat. Byla odstraněna přednostní práva češtiny a němčina se prosazovala v úřadování vrchnostenských kanceláří a v jednání městských úřadů. Zrovnoprávnění němčiny s češtinou, kterou ustavilo Obnovené zřízení zemské, odstranilo povinnost dopisovat s vyššími úřady česky, takže už nebyli zapotřebí čeští nebo češtiny znalí úředníci a mohli je nahradit cizinci závislí na vrchnosti. Němčina získávala stále větší význam nejen jako řeč správy, obchodu a vojska, ale i jako řeč vědy a škol (tam na úkor latiny). Ve městech vznikala nový patriciát pestrého složení, protože dočasně hráli místy významnou roli i Italové, ale posléze převládl živel německý. Vlivem protireformace se němčina v českých zemích orientovala na rakousko-jihoněmeckou němčinu. Teprve od poloviny 18. století se začíná s rozmachem osvícenství v Rakousku sblížovat se „saskou“ normou.

DOBA OSVÍCENSTVÍ

Sedmnácté a osmnácté století přineslo omezení české státnosti. Města ztratila význam a nižší česká šlechta přišla o vliv. Rozhodující sílu stavů reprezentovala vysoká šlechta, v jejichž řadách převažovali cizinci. Čechy a Morava byly v polovině 18. století pouhými provinciemi habsburské říše. Česká dvorská kancelář byla již roku 1624 přeložena z Prahy do Vídně a roku 1749 byla v rámci centralizace sloučena s rakouskou dvorskou kanceláří v direktorium se sídlem ve Vídni. Tento vývoj nesli těžce nejen Češi, ale i Němci z českých zemí. Těm nevadilo poněmčení státní správy, ale omezení autonomie. Úpadek české státnosti dosáhl vrcholu v polovině 18. století za Marie Terezie a především za Josefa II., který odmítl dát se korunovat na českého krále.

Josef II. (panoval od roku 1765, zprvu po boku své matky Marie Terezie, zemřel roku 1790) byl reprezentantem osvícenského absolutismu, jeho cílem byl centralisticky spravovaný rakouský stát s němčinou jako státním jazykem, zajišťujícím jednotu státu. Prosazování německého jazyka tedy nemělo motivy nacionalistické, nýbrž praktické, utilitární.

Následky josefínských germanizací byly pro české etnikum závažné. Dvorní dekret z roku 1774 nařizoval pěstování německého jazyka na všech školách, od roku 1784 byla němčina jediným vyučovacím jazykem, rychle se rozšířila po celé zemi a s výjimkou elementárních škol na venkově (obecných škol) byly všechny vzdělávací instituce německé. V roce 1784 došlo rovněž k reformě univerzitního studia a tradiční latinu na univerzitě nahradila němčina, která měla jednak sloužit jako jednotící prvek monarchie a také – na rozdíl od latiny – držela krok s rozvojem vědeckého poznání. Němčina se tak stala předpokladem každého vyššího vzdělání, její znalost byla nutná i pro zaměstnání v úřadě a u vojska, dokonce i pro uplatnění v oblasti řemesla a obchodu. Mnoho městských správ v Čechách bylo za jeho vlády germanizováno.

Na druhé straně je třeba zmínit, že řadu **josefínských reformů**, které probíhaly v osmdesátých letech 18. století, přivítali jak Němci z českých zemí, tak Češi. Prvního listopadu 1781 vydal Josef II. patent o zrušení nevolnictví, což umožnilo příliv lidí z venkova do měst. V témže roce došlo k liberalizaci cenzurních směrnic. Toleranční patent z 20. října 1781 dával jistou náboženskou svobodu – vedle katolictví povoloval i náboženství luteránské, kalvínské a ortodoxní (pravoslavné). Bylo zrušeno uzavření Židů v ghettotech a v roce 1782 byl toleranční patent rozšířen i na náboženství židovské. To otevřelo

Židům všechny druhy podnikání, mohli zakládat vlastní továrny a podílet se na řemeslech a zemědělství. Nesměli ale ještě vlastnit půdu, ani docílit titulu mistra v cechu. Na Josefův příkaz byly zrušeny odznaky, znamení a zvláštní oblečení, jež museli předtím Židé nosit, aby se odlišili od křesťanů. Židům bylo povoleno navštěvovat divadla a veřejné zábavy apod. a poprvé také dostali možnost vzdělávat se na veřejných školách (kromě vysokých škol) s němčinou jako vyučovacím jazykem. I když císaři nešlo v první řadě o Židy, ale o přísnou centralizační politiku a zlepšení hospodářské situace, otevíraly se Židům nové možnosti. Za zrušení uzavřenosti v ghettu byli Židé nuceni i ochotni germanizační politiku Josefa II. přijmout. To mělo později pro Židy z českých zemí podstatné důsledky, neboť byli považováni za exponenty germanizace.

Ze všech osvícenských reforem vyvolávaly v Čechách největší pozornost zásahy do náboženského života a církevní správy. Už roku 1773 byl zrušen jezuitský řád a v osmdesátých letech se rušily kláštery i jiných, čistě kontemplativních řádů, které nesloužily vzdělávacím a humanitárním účelům, tj. vzdělávání mládeže a péči o nemocné. Zrušeno tak bylo asi čtyři sta klášterů. Řada reformních opatření také odbourala šlechtická privilegia, zavedla jednotný berní systém atd. Císařova smrt roku 1790 zabránila dalšímu úsilí o převratné změny. Ty si vynutila až revoluce roku 1848.

Osvícenský absolutismus na jedné straně přinesl germanizaci, na druhé straně však vytvořil prostor pro české národní obrození. Zrušení nevolnictví umožnilo příliv českého venkovského obyvatelstva do měst a v delší perspektivě obnovilo jejich počestění. Prosazení povinné školní docházky v Čechách povzneslo úroveň venkovského obyvatelstva, děti majetnějších sedláků mohly studovat, a tak mohla časem vzniknout nová česká inteligence.

Odbourání zbytků české státnosti probudilo český **zemský patriotismus, tzv. bohemismus** šlechty a části měšťanstva, označovaný také jako protonacionalismus. Zemské vlastenectví bylo typické pro aristokracii, ale v českých zemích byla šlechta, zejména nižší, slabá. Zemská šlechta mluvila většinou německy, zdůrazňovala však práva a tradice českého státu. Z jazykového hlediska byli přívrženci zemského vlastenectví téměř výlučně Němci z českých zemí a poněmčení Češi. Vědecký zájem učenců o minulost českého státu probouzel i citový vztah k zemi, jíž své úsilí věnovali, a tak se zemský patriotismus upevňoval. Osvícenští vzdělanci v Čechách plnili jednak funkci odborníka, který dodává argumenty pro zemský patriotismus ve smyslu zápasu o stavovská zemská práva, jednak sloužili české vlasti tím, že vědecky analyzovali její přítomnost i minulost. K zájmům zemského patriotismu patřil také zájem o etnické zvláštnosti místního obyvatelstva. Jazykově byla tato aktivita nadnárodní, což v praxi znamenalo, že se užíval výlučně státní jazyk, tj. němčina. Výchovné a reformní snahy podporovaly nejen rozmach

školství, ale i novin, časopisů a zakládání knihoven. Roku 1777 byla pražská univerzitní knihovna zpřístupněna veřejnosti (včetně Židů).

Kritický výzkum dějin českého království vedl k růstu zájmu o studium českého jazyka a literatury. Už od poloviny 18. století existoval ve Vídni kruh znalců a přátel slovanské historie z řad dvorských úředníků, archivářů a knihovníků, kteří se snažili prozkoumat český jazyk a dějiny. Ve znamení tohoto nadnárodního zemského patriotismu vznikly ještě za Josefa II. Královská česká společnost nauk a pražské Stavovské divadlo, později pražská konzervatoř a nakonec, roku 1818, Národní muzeum. Tyto instituce měly zpočátku ráz zemský a teprve v dalším období se staly centry českých národních a jazykově literárních snah.

Už roku 1773 byla na vídeňské rytířské akademii, nejpřednější šlechtické škole v monarchii, zřízena profesura českého jazyka. V roce 1775 byla ustavena profesura českého jazyka na vídeňské univerzitě a teprve roku 1792 byla také v Praze zřízena a roku 1793 obsazena katedra české řeči a literatury, na níž jako první profesor působil František Martin Pelcl.

Josef Dobrovský (1753–1829), zakladatel slovanské filologie, který měl styky s německými germanisty, především s Jacobem Grimmem, a další vědci, mezi nimi i Němci, jako například osvícenský kulturní historik, bibliograf a zakladatel národní knihovny v Klementinu Karl Raphael Unger (1743–1807) a historik a numismatik, piarista Nicolaus Adauctus Voigt (1733–1787), se sdružili ve vědeckou společnost kolem přírodovědce evropského věhlasu, chemika a vynálezce, osvícence a svobodného zednáře Ignaze rytíře Borna (1712–1791). Ten se osvobodil od své jezuitské minulosti satirou *Die Staatsperücke* (1772) a začal na počátku sedmdesátých let vydávat týdeník *Prager gelehrte Nachrichten*. Z přispěvatelů a příznivců tohoto časopisu vznikl kroužek, který se roku 1774 zformoval v Soukromou společnost v Čechách pro rozvoj matematiky, vlasteneckého dějepisu a přírodních věd (od 7. prosince 1784 **Česká společnost nauk / Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften**, od roku 1790 Královská česká společnost nauk / Königliche böhmische Gesellschaft der Wissenschaften). Jejími členy byli osvícenský historik a kritický vydavatel *Hájkovy kroniky* Gelasius Dobner, F. M. Pelcl aj. Tato společnost od roku 1775 vydávala vědecká pojednání – časopis *Abhandlungen einer Privatgesellschaft*. Původně se členové scházeli v Nostickém paláci na Maltézském náměstí na Malé Straně. Josef II. povolil, aby se společnost scházela v Karolinu, a když pak jednou poctil její zasedání svou přítomností Leopold II., přejmenovala se na Královskou českou společnost nauk. (Jako nejstarší vědecká společnost v českých zemích a jedna z nejstarších dlouhotrvajících vědeckých společností ve střední Evropě pak fungovala až do roku 1952.) Její podobu posléze výrazně určil František Palacký. Vědci se tu věnovali studiu českého jazyka, českých dějin, česky psané literatury, tradic českého práva, numismatice,